

**ΕΘΝΙΚΗ ΣΧΟΛΗ ΔΗΜΟΣΙΑΣ ΔΙΟΙΚΗΣΗΣ
ΚΑΙ ΑΥΤΟΔΙΟΙΚΗΣΗΣ**

**ΚΕ΄ ΕΚΠΑΙΔΕΥΤΙΚΗ ΣΕΙΡΑ
ΤΕΛΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ**

ΤΙΤΛΟΣ

**Ελληνική Εξωτερική Πολιτική και Διεθνείς Οργανισμοί:
Ελληνοτουρκικές Σχέσεις και Εξωτερική Εξισορρόπηση**

Τμήμα Συμβούλων και Γραμματέων Επικοινωνίας

Επιβλέπων:

Ξενάκης Δημήτρης

Σπουδαστής:

Μπινιάρης Αριστείδης

ΑΘΗΝΑ – 2018

Ελληνική Εξωτερική Πολιτική και Διεθνείς Οργανισμοί: Ελληνοτουρκικές Σχέσεις και Εξωτερική Εξισορρόπηση

Δήλωση

«Δηλώνω ρητά ότι η παρούσα μελέτη αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής εργασίας, δεν παραβιάζει καθ' οιονδήποτε τρόπο πνευματικά δικαιώματα τρίτων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής»

Αθήνα, 12/12/2018

ΕΣΔΔΑ

Μπινιάρης Αριστείδης

©

Με την επιφύλαξη παντός δικαιώματος

Περίληψη

Σκοπός της παρούσας μελέτης είναι η αξιολόγηση της πολιτικής «εξωτερικής εξισορρόπησης» της Τουρκίας από την Ελλάδα μέσα από τη συμμετοχή της σε Διεθνείς Οργανισμούς, όπως η Ε.Ε., ο Ο.Η.Ε. και το ΝΑΤΟ. Έμφαση δίνεται στη στρατηγική επιλογή της Ελλάδας στη Σύνοδο Κορυφής του Ελσίνκι το 1999, οπότε άρθηκε το ελληνικό βέτο για την έναρξη των ενταξιακών διαπραγματεύσεων της Τουρκίας στην Ε.Ε. Στόχος είναι να διαπιστωθεί αν η «εξωτερική εξισορρόπηση» που επιχειρείται μέσα από την προσπάθεια «εξευρωπαϊσμού» της Τουρκίας επαρκεί για να εξασφαλιστεί το δημόσιο αγαθό της «ασφάλειας» ή όχι. Στη δεύτερη περίπτωση, θα πρέπει να αναζητηθούν συμπληρωματικά μέτρα «εξισορρόπησης» του «κινδύνου εξ ανατολής».

Το θεωρητικό πλαίσιο της εργασίας είναι η φιλελεύθερη θεωρία της «σύνθετης αλληλεξάρτησης», σύμφωνα με την οποία όσο περισσότερο διασυνδεδεμένα είναι τα συμφέροντα δύο κρατών τόσο πιο ασύμφορη επιλογή γίνεται ο πόλεμος μεταξύ τους. Συνεπώς, είναι πιθανότερη η αναζήτηση συνεργατικών επιλογών. Η υπόθεση εργασίας είναι ότι αν η Τουρκία διατηρεί ρεαλιστικές ελπίδες για μελλοντική είσοδο στην Ε.Ε., η «εξωτερική εξισορρόπηση» που προσπαθεί να επιτύχει η Ελλάδα μέσω της Ε.Ε. είναι επιτυχημένη. Σε αντίθετη περίπτωση, αυτή η πολιτική δεν θα είναι βιώσιμη στο μέλλον και θα πρέπει να βρεθούν συμπληρωματικά και άλλοι τρόποι «εξισορρόπησης». Αυτά μπορεί να περιλαμβάνουν τη στροφή σε εναλλακτικούς «παρόχους ασφαλείας» ή την αύξηση των αμυντικών δαπανών, ώστε να επιτευχθεί η ισορροπία δυνάμεων που προτείνει η ρεαλιστική σχολή σκέψης.

Τα ερευνητικά ερωτήματα που πρέπει να απαντηθούν είναι τρία: Ποια είναι τα όρια της ελληνικής πολιτικής «εξωτερικής εξισορρόπησης» της Τουρκίας μέσω των ενταξιακών διαπραγματεύσεων της τελευταίας με την Ε.Ε.; Ποιες προοπτικές «εξισορρόπησης» δημιούργησαν προηγούμενες αποφάσεις διεθνών δικαστηρίων σε διαφορές σχετικές με οριοθέτηση θαλάσσιων συνόρων; Ποιες προοπτικές «εξισορρόπησης» της Τουρκίας μπορεί να δημιουργήσει η πιθανή μελλοντική εμβάθυνση της ευρωπαϊκής συνεργασίας; Μεθοδολογικά, η εργασία θα στηριχτεί σε μια ενδεδειγμένη επισκόπηση κειμένων ευρωπαϊκών θεσμικών οργάνων.

Λέξεις κλειδιά: Εξωτερική εξισορρόπηση, εσωτερική εξισορρόπηση, εξωτερική πολιτική, νεωτερικότητα, μετανεωτερικότητα, σύνθετη αλληλεξάρτηση

Abstract

The purpose of the current study is to evaluate the Greek policy of the “external balancing” of Turkey in the framework of International Organisations, such as the EU, the UN and NATO. Emphasis is placed on the strategic option taken by Greece at the Helsinki Summit in 1999, when the Greek veto for the initiation of the accession negotiations of Turkey joining the EU was withdrawn. The objective is to ascertain whether the attempted “external balancing” via the “Europeanisation” of Turkey is enough in order for the public good of “security” for Greece to be ensured or not. In the latter case, the purpose is to seek for complementary measures of “balancing” the “danger from the east”.

The theoretical base that underpins the study is the liberal theory of “complex interdependence”, according to which the more interconnected the interests of two states are, the more disadvantageous a war between them is. Hence, they are most likely to seek for cooperative options. The working assumption is that if Turkey’s perspective for entering the EU in the future is realistic, the Greek “external balancing” will remain effective. Otherwise, this policy will not be viable in the future and complementary measures of “balancing” will need to be found. These measures may involve turning to alternative “suppliers of security” or relatively increasing defence expenditure so that the “balance of powers” that the realistic school of thought proposes is achieved.

The research questions that have to be answered are three: What are the limits of the Greek policy of “external balancing” of Turkey via the accession negotiations of the latter with the EU? What are the perspectives created by previous decisions of International Courts regarding conflicts that involve delimitation of maritime borders? What perspectives of “balancing” Turkey can create for Greece the possible deepening of the European cooperation in the future? Methodologically, the study will be based on a thorough overview of formal texts of European Institutions.

Key words: External balancing, internal balancing, foreign policy, modernity, post-modernity, complex interdependence

Πίνακας περιεχομένων

Συντομογραφίες.....	7
Εισαγωγή.....	9
Κεφάλαιο Α: Βιβλιογραφική επισκόπηση θεωρητικών προσεγγίσεων.....	12
1. Οι διεθνείς σχέσεις ως σύγχρονος επιστημονικός κλάδος	12
2. Οι κυριότερες θεωρητικές προσεγγίσεις διεθνών σχέσεων.....	13
2.1 Ρεαλισμός.....	13
2.1.1 Η κλασική ρεαλιστική παράδοση.....	14
2.1.2 Ο Νεοκλασικός Ρεαλισμός του Morgenthau.....	15
2.1.3 Ο Νεορεαλισμός του Kenneth Waltz	16
2.2 Φιλελευθερισμός	17
2.2.1 Ο ουτοπικός φιλελευθερισμός των Immanuel Kant και Norman Angel.....	17
2.2.2 Ο υπερεθνισμός των James Rosenau και Richard Cobden	18
2.2.3 Η φιλελεύθερη προσέγγιση της αλληλεξάρτησης των Richard Rosecrance, David Mitrany και Ernst Haas.....	18
2.2.4 Ο φιλελευθερισμός του Robert Keohane και του Joseph Nye	19
2.2.5 Ο φιλελευθερισμός του Michael Doyle.....	20
2.3 Διεθνής Κοινωνία.....	20
2.4 Διεθνής Πολιτική Οικονομία.....	21
2.5 Μεταθετικιστικές προσεγγίσεις.....	22
3.Εσωτερική και εξωτερική εξισορρόπηση: Μεταξύ Νεωτερικότητας και Μετανεωτερικότητας.....	23
Κεφάλαιο Β: Οι Ελληνοτουρκικές σχέσεις την περίοδο 1945-2018 σε ένα μεταβαλλόμενο διεθνές περιβάλλον.....	25
1 Η πρώτη Μεταπολεμική Περίοδος (1945-1974).....	25
1.1 Η Ελλάδα σε αναζήτηση «παρόχου ασφαλείας».....	25
1.2 Οι ελληνοτουρκικές κρίσεις της περιόδου 1945-1974	26
1.3 Αποτίμηση της εξισορρόπησης της Τουρκίας στην πρώτη μεταπολεμική περίοδο (1945-1974).....	27
2. Η περίοδος 1974-1999.....	28
2.1 Το «δίλημμα ασφαλείας» και η ανάγκη «εξωτερικής εξισορρόπησης» της Τουρκίας ..	28
2.2 Οι ελληνοτουρκικές κρίσεις της περιόδου 1974-1999	31
2.3 Αξιολόγηση της πολιτικής εξισορρόπησης της Τουρκίας την περίοδο 1974-1999	33
3. Η περίοδος 1999-2018.....	35

3.1 Οι αναζητήσεις της εξωτερικής πολιτικής της περιόδου 1999-2018: Προς μια νέα μεταμοντέρνα αντίληψη	35
3.2 Οι ελληνοτουρκικές κρίσεις της περιόδου 1999-2018	36
3.3 Η ελληνική εξωτερική πολιτική και τα όρια του εξευρωπαϊσμού.....	37
Κεφάλαιο Γ: Προοπτικές εξωτερικής εξισορρόπησης της Τουρκίας από την Ελλάδα μέσω Διεθνών Οργανισμών.	40
1. Πρώτο ερευνητικό ζητούμενο: Η προοπτική της πλήρους ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε. ως μέσου εξωτερικής εξισορρόπησης της από την Ελλάδα	40
1.1 Η ενταξιακή πορεία της Τουρκίας στην Ε.Ε.	40
1.2 Ο «έλεγχος» προόδου της Τουρκίας.....	41
1.2.1 Λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος.....	41
1.2.2 Η λειτουργία της οικονομίας.....	42
1.2.3 Ανθρώπινα δικαιώματα	43
1.2.4 Διεθνείς υποχρεώσεις και περιφερειακή συνεργασία.....	43
1.2.5 Εναρμόνιση με το δίκαιο της Ε.Ε.....	44
1.3 Η εφαρμογή της θεωρίας της «αλληλεξάρτησης στην περίπτωση των σχέσεων Ε.Ε.- Τουρκίας.....	44
1.4 Το μέλλον των ελληνοτουρκικών σχέσεων	47
2. Δεύτερο ερευνητικό ζητούμενο: Κριτική επισκόπηση παλαιότερων αποφάσεων των Διεθνών Δικαστηρίων για ζητήματα θαλάσσιων συνόρων.	48
2.1 Η οριοθέτηση της ΑΟΖ Ρουμανίας- Ουκρανίας στη Μαύρη Θάλασσα από το Δ.Δ.Χ. (2009)	49
2.2 Η οριοθέτηση της ΑΟΖ μεταξύ Μπαγκλαντές-Μιανμάρ από το Δ.Δ.Δ.Θ. (2012).....	49
2.3 Η οριοθέτηση της ΑΟΖ Νικαράγουας- Κολομβίας από το Δ.Δ.Χ. (2012)	49
2.4 Συμπεράσματα σε σχέση με την ελληνοτουρκική διαφορά για την υφαλοκρηπίδα στο Αιγαίο	50
3. Τρίτο ερευνητικό ζητούμενο: Προοπτικές εξισορρόπησης που δημιουργεί η εξέλιξη του εγχειρήματος της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.....	50
3.1 Η υπό διαμόρφωση ευρωπαϊκή ΑΟΖ	50
3.2 Τα τρία σενάρια για την Ε.Π.Α.Α. και τα πέντε σενάρια για το μέλλον της Ε.Ε.....	51
3.3 Το Ευρωπαϊκό Αμυντικό Ταμείο	53
Συμπεράσματα.....	54
Βιβλιογραφικές αναφορές	57

Συντομογραφίες

Α.Ξ.Ε.	Άμεσες Ξένες Επενδύσεις
Α.Ο.Ζ.	Αποκλειστική Οικονομική Ζώνη
Δ.Δ.Χ.	Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης
Δ.Δ.Δ.Θ.	Διεθνές Δικαστήριο για το Δίκαιο της Θάλασσας
Ε.Ε.	Ευρωπαϊκή Ένωση
Ε.Ο.Κ.	Ευρωπαϊκή Οικονομική Κοινότητα
Ε.Ο.Κ.Α.	Εθνική Οργάνωση Κυπρίων Αγωνιστών
Ε.Π.Α.Α.	Ευρωπαϊκή Πολιτική Ασφάλειας και Άμυνας
Η.Π.Α.	Ηνωμένες Πολιτείες Αμερικής
Κ.Ε.Π.Π.Α	Κοινή Εξωτερική Πολιτική και Πολιτική Ασφάλειας
Ο.Η.Ε	Οργανισμός Ηνωμένων Εθνών
Σ.Ε.Ε.	Συνθήκη Ευρωπαϊκής Ένωσης

«Το Δίκαιο έχει αξία όπου υπάρχει ίση δύναμη για την επιβολή του ... ο ισχυρός επιβάλλει ό, τι του επιτρέπει η δύναμη του και ο ασθενής παραχωρεί ό, τι επιβάλλει η αδυναμία του...» **Θουκυδίδης**

Εισαγωγή

Το τέλος του Τριακονταετούς Πολέμου (1618-1648) και η Συνθήκη της Βεσφαλίας (1648) θεωρούνται συμβατικά τα γεγονότα που οδήγησαν στο πέρασμα από τη μεσαιωνική εποχή στο νεωτερικό κόσμο. Το κύριο χαρακτηριστικό του κόσμου αυτού είναι η κατάρρευση των αυτοκρατοριών και η σταδιακή επικράτηση του εθνοκρατικού μοντέλου, το οποίο ξεκίνησε με τη δημιουργία κρατών όπως η Ολλανδία και η Αγγλία και συνεχίστηκε με αλληπάλληλα κύματα δημιουργίας κρατών που φτάνουν μέχρι και τις αρχές του 21^{ου} αιώνα. Η πραγματικότητα αυτή οδήγησε στη γένεση και την εξέλιξη του Διεθνούς Δικαίου, το οποίο καθορίζει μέχρι σήμερα τις σχέσεις μεταξύ των κρατών.

Ωστόσο, από τη δεκαετία του 1970 και μετά παρατηρούνται παγκοσμίως έντονες ζυμώσεις σε κοινωνικό, οικονομικό και πολιτιστικό επίπεδο σε σημείο που όλο και περισσότεροι θεωρητικοί να μιλάνε για το τέλος του νεωτερικού κόσμου και το πέρασμα στη μετανεωτερικότητα. Το χαρακτηριστικό της νέας πραγματικότητας είναι η παγκοσμιοποίηση της κουλτούρας και η εμφάνιση ζητημάτων, όπως οι οικονομικές κρίσεις και ο φονταμενταλισμός των αγορών, τα μεταναστευτικά/προσφυγικά ρεύματα, η περιβαλλοντική ρύπανση και η διεθνής τρομοκρατία, τα οποία λόγω της φύσης τους, δεν μπορούν να αντιμετωπιστούν αποτελεσματικά από κάθε κράτος ξεχωριστά και επιβάλλουν τη συνεργασία μεταξύ των κρατών.

Στο πεδίο των διεθνών σχέσεων, το πέρασμα στο μετανεωτερικό κόσμο συνοδεύεται από τη σταδιακή υποχώρηση της αφοσίωσης των πολιτών στο έθνος-κράτος και την παράλληλη μετατόπιση της αφοσίωσής τους σε διεθνείς οργανισμούς. Ταυτόχρονα, παρατηρείται υψηλή οικονομική-και όχι μόνο- αλληλεξάρτηση μεταξύ των κρατών, η οποία καθιστά το σχετικό κόστος του πολέμου υψηλό, με αποτέλεσμα αυτός να τείνει να εξαλειφθεί σαν επιλογή για την επίλυση κρατικών διαφορών και να αντικαθίσταται από τη συμμετοχή σε συνεργατικά σχήματα εντός διεθνών οργανισμών, στο πλαίσιο των οποίων αναζητείται μέσω του διαλόγου η επίτευξη αμοιβαία επωφελών συμφωνιών.

Από το 1945 μέχρι και σήμερα δεν έχει καταγραφεί κάποια άμεση πολεμική σύρραξη μεταξύ των θεωρούμενων ως «μεγάλων» δυνάμεων της εποχής μας και αυτό ως ένα βαθμό το πιστώνεται ο τρόπος οργάνωσης του μεταπολεμικού κόσμου, ο οποίος στηρίζεται στην αλληλεξάρτηση των οικονομιών. Αυτό έχει σαν αποτέλεσμα να μειώνεται η αναγκαιότητα της δαπάνης για εξοπλισμούς καθώς το κρατικό αγαθό της

«ασφάλειας» επιτυγχάνεται μέσω «εξωτερικής εξισορρόπησης» στο πλαίσιο διεθνών οργανισμών.

Αυτό υπήρξε και το ζητούμενο για την ελληνική εξωτερική πολιτική από το 1999 και μετά, οπότε προσανατολίστηκε στην αντιμετώπιση του «κινδύνου εξ ανατολής» μέσα από την προσπάθεια του σταδιακού «εξευρωπαϊσμού» της Τουρκίας, ο οποίος θα δημιουργούσε ένα καθεστώς «σύνθετης αλληλεξάρτησης» με την Ε.Ε. Αυτή με τη σειρά της θα καθιστούσε το ενδεχόμενο ενός μελλοντικού ελληνοτουρκικού πολέμου οικονομικά ασύμφορο. Για τις ανάγκες της εργασίας, θεωρείται δεδομένο ότι η Ε.Ε. είναι διατεθειμένη να χρησιμοποιήσει οικονομικά αντικίνητρα για να εμποδίσει μια μελλοντική απόπειρα τουρκικής επίθεσης στην Ελλάδα.

Προς την κατεύθυνση αυτή, το **πρώτο ερευνητικό ζητούμενο** είναι να διαπιστωθεί αν όντως υπάρχει αλληλεξάρτηση συμφερόντων μεταξύ Ε.Ε.-Τουρκίας και ποια είναι τα ποιοτικά και ποσοτικά της χαρακτηριστικά, ώστε να τεκμηριωθεί η δυνατότητα της Ε.Ε. να χρησιμοποιήσει οικονομικά αντικίνητρα για να περιορίσει την τουρκική επιθετικότητα εναντίον της Ελλάδας. Το **δεύτερο ερευνητικό ζητούμενο**, το οποίο εν μέρει συνδέεται με το πρώτο, είναι να διαπιστωθεί ποιες είναι οι προοπτικές που ανοίγουν προηγούμενες αποφάσεις διεθνών δικαστηρίων για δικαίωση των ελληνικών θέσεων στο θέμα της υφαλοκρηπίδας στο Αιγαίο σε περίπτωση προσφυγής. Το **τρίτο ερευνητικό ζητούμενο** έχει να κάνει με το πώς η ίδια η εξέλιξη της διαδικασίας της ευρωπαϊκής ενοποίησης μπορεί να επηρεάσει τις προτεραιότητες της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής

Στο **πρώτο κεφάλαιο** της εργασίας γίνεται αρχικά μια συνοπτική παρουσίαση της εξέλιξης του επιστημονικού κλάδου των Διεθνών Σχέσεων και των τεσσάρων μεγάλων αντιπαραθέσεων μεταξύ διεθνολόγων. Στη συνέχεια, παρουσιάζονται οι τέσσερις κυριότερες θεωρητικές παραδόσεις της επιστήμης των Διεθνών Σχέσεων, ο Ρεαλισμός, ο Φιλελευθερισμός, η Διεθνής Κοινωνία και η Διεθνής Πολιτική Οικονομία καθώς και οι κυριότερες Μεταθετικιστικές Προσεγγίσεις, οι οποίες εμφανίστηκαν τα τελευταία χρόνια. Το κεφάλαιο κλείνει με την παρουσίαση των εννοιών της «εσωτερικής» και «εξωτερικής εξισορρόπησης» και τη σύνδεσή τους με της έννοιες της «νεωτερικότητας» και της «μετανεωτερικότητας».

Στο **δεύτερο κεφάλαιο** εξετάζονται σε τρία υποκεφάλαια οι ελληνοτουρκικές σχέσεις τις περιόδους 1945-1974, 1974-1999 και 1999-2018. Σε καθεμιά από τις τρεις περιόδους γίνεται μια πραγματολογική αναφορά των ελληνοτουρκικών κρίσεων, μια ανάλυση των δομικών χαρακτηριστικών και των προτεραιοτήτων της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής και, τέλος, μια πρώτη προσπάθεια αξιολόγησης της προσπάθειας «εξισορρόπησης» της Τουρκίας.

Στο **τρίτο κεφάλαιο** επιχειρείται μια καταγραφή των προοπτικών εξωτερικής εξισορρόπησης της Τουρκίας μέσω Διεθνών Οργανισμών. Αρχικά, εξετάζεται η πορεία των ενταξιακών διαπραγματεύσεων της Τουρκίας καθώς και το επίπεδο της οικονομικής διασύνδεσης μεταξύ Ε.Ε.-Τουρκίας, ώστε να διαπιστωθεί κατά πόσο η πολιτική εξισορρόπησης της Τουρκίας μέσω της Ε.Ε. έχει προοπτικές για το μέλλον. Ακολούθως, γίνεται μια επισκόπηση προηγούμενων αποφάσεων διεθνών δικαστηρίων σε διαφορές μεταξύ κρατών για τα θαλάσσια σύνορά τους, ώστε να εξεταστεί η προοπτική της δικαίωσης της Ελλάδας στο θέμα της υφαλοκρηπίδας στο Αιγαίο σε περίπτωση προσφυγής στο Δ.Δ.Χ., πράγμα που αποτελεί και προϋπόθεση για την είσοδο της Τουρκίας στην Ε.Ε. Τέλος, εξετάζονται οι προοπτικές που ανοίγει το ενδεχόμενο της ανακήρυξης μια ευρωπαϊκής Α.Ο.Ζ., η ύπαρξη μιας αυτόνομης Ε.Π.Α.Α. αλλά και η δημιουργία Ευρωπαϊκού Ταμείου Ασφαλείας.

Κεφάλαιο Α: Βιβλιογραφική επισκόπηση θεωρητικών προσεγγίσεων

1. Οι διεθνείς σχέσεις ως σύγχρονος επιστημονικός κλάδος

Οι διεθνείς σχέσεις είναι ο επιστημονικός κλάδος ο οποίος μελετά τη σχέση μεταξύ δύο ή περισσότερων κρατών και των λαών τους, εστιάζοντας κατά κύριο λόγο στην εξωτερική πολιτική των κρατών αυτών. Με τη σύγχρονη μορφή του, ο κλάδος εμφανίζεται για πρώτη φορά το 1919, έχοντας επηρεαστεί κυρίως από τους αντίστοιχους της Διπλωματικής Ιστορίας και του Διεθνούς Δικαίου. Από το 1945 και μετά, είναι τέτοια η επιρροή που δέχεται από την πολιτική επιστήμη ώστε, όπως εύστοχα σημειώνει ο Αλέξης Ηρακλείδης (2015) θα μπορούσε να ειπωθεί ότι οι Διεθνείς Σχέσεις συμπληρώνουν την πολιτική επιστήμη στο διεθνές πεδίο. Από τη δεκαετία του 1970, ο κλάδος γίνεται διεπιστημονικός, δεχόμενος επιδράσεις από πλήθος κοινωνικών επιστημών.

Οι κυριότερες προσεγγίσεις στις Διεθνείς Σχέσεις στις αρχές του 21^{ου} αιώνα είναι τέσσερις: 1) Ρεαλισμός 2) Φιλελευθερισμός 3) Διεθνής Κοινωνία 4) Διεθνής Πολιτική Οικονομία. Παράλληλα, έχουν εμφανιστεί προσφάτως νέες προσεγγίσεις, οι οποίες αμφισβητούν τις τέσσερις παραδοσιακές σχολές σκέψης τόσο σε ζητήματα ουσίας όσο και σε ζητήματα μεθοδολογίας και έχουν κατηγοριοποιηθεί με τον όρο-ομπρέλα «μεταθετικιστικές». Οι Jackson και Sorensen (2006) αναφέρουν τέσσερις διαμάχες μεταξύ των διαφόρων προσεγγίσεων της επιστήμης των Διεθνών Σχέσεων που αφορούν είτε ζητήματα ουσίας είτε ζητήματα μεθοδολογίας.

Η πρώτη διαμάχη μεταξύ διεθνολόγων είναι αυτή μεταξύ ουτοπιστών φιλελευθέρων όπως ο Norman Angell και ο Αμερικανός Πρόεδρος W.Wilson από τη μία πλευρά και νεοκλασικών ρεαλιστών όπως ο Morgenthau, ο Karr και ο Niebuhr από την άλλη. Η επιστημονική αυτή διαμάχη επηρεάζεται από το ιστορικό γεγονός του Α Παγκοσμίου Πολέμου και τις ανθρώπινες απώλειες που προκάλεσε. Σε αυτή την ιστορική συγκυρία, οι απόψεις των ουτοπιστών φιλελευθέρων για «αιώνια ειρήνη» φάνηκαν να επικρατούν για κάποια χρόνια, μέχρι το ξέσπασμα του Β Παγκοσμίου Πολέμου να διαψεύσει τις προσδοκίες τους.

Η δεύτερη διαμάχη έχει να κάνει με την επανάσταση του Συμπεριφορισμού¹, η οποία από τη δεκαετία του 1950 άρχισε να επηρεάζει την επιστήμη των Διεθνών Σχέσεων, εισάγοντας τη θετικιστική μεθοδολογία. Το σύνολο των αμερικανών διεθνολόγων, κατά κύριο λόγο ρεαλιστών και φιλελευθέρων, ηγήθηκαν της «μεθοδολογικής επανάστασης». Αντίθετα, οι εκπρόσωποι της αγγλικής σχολής της Διεθνούς Κοινωνίας επέμειναν σε παραδοσιακά εργαλεία.

Η τρίτη επιστημονική διαμάχη διεξήχθη από τη δεκαετία του 1970 και μετά μεταξύ Νεορεαλιστών όπως ο K. Waltz και Νεοφιλελεύθερων θεωρητικών όπως ο Keohane και ο Nye. Το χαρακτηριστικό της ήταν η μεταφορά του κέντρου της προσοχής από τα πολιτικοστρατιωτικά ζητήματα στα κοινωνικοοικονομικά. Η θεωρητική αυτή διαμάχη δεν ανέδειξε κάποιον «νικητή», αλλά οι εμπλεκόμενοι ανέδειξαν διαφορετικές όψεις της ίδιας πραγματικότητας.

Τέλος, στις μέρες μας βρίσκεται σε εξέλιξη μια τέταρτη διαμάχη, η οποία διεξάγεται μεταξύ των παραδοσιακών σχολών σκέψης² και εναλλακτικών προσεγγίσεων των Διεθνών Σχέσεων. Οι σημαντικότερες από αυτές τις νέες προσεγγίσεις είναι ο Κονστρουκτιβισμός και ο Μεταμοντερνισμός. Η αντιπαράθεση αφορά τόσο θέματα ουσίας όσο και θέματα μεθοδολογίας.

2. Οι κυριότερες θεωρητικές προσεγγίσεις διεθνών σχέσεων

2.1 Ρεαλισμός

Το βασικό χαρακτηριστικό της ρεαλιστικής σκέψης είναι μια απαισιόδοξη ερμηνεία της ανθρώπινης φύσης. Οι θεωρητικοί του ρεαλισμού δέχονται ότι οι άνθρωποι είναι

---

¹ Ο Συμπεριφορισμός είναι μια επιστημονική μέθοδος η οποία επηρέασε πλήθος επιστημονικών κλάδων, από την ψυχολογία και τα οικονομικά μέχρι και την πολιτική επιστήμη, εισάγοντας νέα εργαλεία στο πρότυπο των θετικών επιστημών. Σε ό, τι αφορά τις Διεθνείς Σχέσεις, ο Συμπεριφορισμός απορρίπτει την παραδοσιακή προσέγγιση των Διεθνών Σχέσεων που ευνοούσε τη χρήση της κριτικής ικανότητας του ερευνητή. Αντίθετα, προτείνει μια αυστηρή μεθοδολογική προσέγγιση που βασίζεται σε διατύπωση υποθέσεων και περιλαμβάνει την επιβεβαίωση ή την απόρριψή τους, καθώς και τη χρήση μετρήσιμων μεγεθών.

² Ως παραδοσιακές σχολές σκέψης νοούνται ο Ρεαλισμός, ο Φιλελευθερισμός, η Διεθνής Κοινωνία και η Διεθνής Πολιτική Οικονομία. Η κατηγοριοποίηση αυτή γίνεται για να υπάρξει διάκριση από τις εναλλακτικές μεταθετικιστικές προσεγγίσεις που αναπτύχθηκαν τις τελευταίες δεκαετίες.

εγγενώς εγωιστικά πλάσματα και κατ' επέκταση, στο πεδίο των διεθνών σχέσεων, τα κράτη είναι εγγενώς επιθετικές οντότητες και ο πόλεμος είναι εγγενές στοιχείο στις διεθνείς σχέσεις. Επιπλέον εκτιμούν ότι δεν μπορεί να επιτευχθεί ποιοτική πρόοδος στη διεθνή πολιτική και έχουν μια κυκλική θεώρηση της ιστορίας, καθώς πιστεύουν ότι οι νέες γενιές έχουν την τάση να επαναλαμβάνουν τα λάθη των προηγούμενων.

Ο ρεαλισμός απορρίπτει την ιδέα ότι η ηθική έχει χώρο στη συζήτηση περί διεθνών σχέσεων και θεωρεί ότι τα κράτη είναι οι σημαντικότεροι διεθνείς δρώντες, οι οποίοι, ωστόσο, δραστηριοποιούνται εντός ενός άναρχου διεθνούς περιβάλλοντος στο πλαίσιο του οποίου προσπαθούν να υπερασπιστούν τα εθνικά τους συμφέροντα. Τέλος, αναγνωρίζει το ρόλο της διεθνούς ισχύος των κρατών για την επίτευξη των στόχων της εθνικής ασφάλειας και της ανεξαρτησίας τους και την αναγκαιότητα ύπαρξης ισορροπίας ισχύος ως προϋπόθεσης για τη διατήρηση της ειρήνης στο διεθνές σύστημα, κάτι που επιτυγχάνεται μέσω της αύξησης των στρατιωτικών εξοπλισμών.

Στους κόλπους του ρεαλισμού μπορούν σήμερα να ανιχνευτούν τρεις κύριες τάσεις: 1) Κλασικός Ρεαλισμός 2) Νεοκλασικός Ρεαλισμός και 3) Νεορεαλισμός.

2.1.1 Η κλασική ρεαλιστική παράδοση

Τα βασικά χαρακτηριστικά της κλασικής εκδοχής του ρεαλισμού είχαν ήδη διαμορφωθεί πολλούς αιώνες πριν τη συγκρότηση των Διεθνών Σχέσεων ως ξεχωριστού επιστημονικού κλάδου. Ο πρώτος θεωρητικός του ρεαλισμού θεωρείται ο συγγραφέας της ιστορίας του Πελοποννησιακού Πολέμου, Θουκυδίδης. Άλλοι θεωρητικοί που συνέβαλαν αποφασιστικά στη διαμόρφωση της ρεαλιστικής παράδοσης είναι ο διπλωμάτης, πολιτικός και ιστορικός Ν.Μαχιάβελι και ο πολιτικός φιλόσοφος Hobbes.

Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα του τρόπου με τον οποίο οι Ρεαλιστές αντιλαμβάνονται τις Διεθνείς Σχέσεις φαίνεται στο διάλογο μεταξύ των ηγετών της Μήλου και των Αθηναίων Στρατηγών κατά τη διάρκεια της πολιορκίας της Μήλου από την Αθήνα το 416 π. Χ. Οι ηγέτες της Μήλου επικαλούνται την αρχή της δικαιοσύνης για να πετύχουν την ανεξαρτησία τους. Τότε, ο Θουκυδίδης απαντά δια στόματος των Αθηναίων Στρατηγών πως η δικαιοσύνη στις διεθνείς σχέσεις δεν σημαίνει την ισότιμη μεταχείριση των κρατών αλλά την επίγνωση της θέσης τους στο σύστημα κατανομής ισχύος καθώς και την προσαρμογή τους στη φυσική ανισότητα που το διέπει.

Ο Machiavelli (1984), πολλούς αιώνες αργότερα, προχωράει τη σκέψη του Θουκυδίδη ένα βήμα παρακάτω. Κεντρική θέση στο έργο του έχει η άποψη ότι οι πολιτικοί πρέπει να επιβάλλονται είτε με την ισχύ του λιονταριού είτε με την πανουργία της αλεπούς. Ο Wight (1966) θεωρεί τον μακιαβελικό ρεαλισμό ως μια θεωρία επιβίωσης, ενώ ο Forde (1992, σ. 64) αναφερόμενος στη ρεαλιστική οπτική του Machiavelli, όπως αυτή γίνεται αντιληπτή μέσα από τα έργα του τελευταίου, αναφέρει ότι πρόκειται για «εγχειρίδια επιβίωσης σε έναν απόλυτα χασοτικό και ανήθικο κόσμο».

Ο Hobbes (1946, σελ. 82) από την πλευρά του μιλάει για την αναγκαιότητα σύστασης κρατικών οντοτήτων ώστε να ξεφύγει ο άνθρωπος από την «ατέρμονη εμπόλεμη κατάσταση» της προ-πολιτειακής φάσης, την οποία ονόμασε «φυσική κατάσταση». Ωστόσο, παρατηρεί πως μετά τη δημιουργία του κράτους η φυσική αυτή κατάσταση που προηγουμένως χαρακτήριζε τις σχέσεις μεταξύ των ανθρώπων, τείνει πλέον να αναπαράγεται μεταξύ των κρατών, δημιουργώντας ένα «δίλημμα ασφαλείας» από το οποίο πλέον δεν υπάρχει διέξοδος καθώς τα κράτη αποκλείεται να παραχωρήσουν κυριαρχικές αρμοδιότητες σε κάποιες μορφής παγκόσμιο κράτος.

2.1.2 Ο Νεοκλασικός Ρεαλισμός του Morgenthau

Οι εκπρόσωποι του νεοκλασικού ρεαλισμού έχουν σαν ιδεολογική αφετηρία τους κλασικούς θεωρητικούς. Οι θεωρητικοί αυτής της τάσης είναι φανερά επηρεασμένοι από την ιστορική πραγματικότητα του μεσοπολέμου (1919-1939) και στην ουσία απαντούν με τα έργα τους στον ουτοπικό φιλελευθερισμό του Αμερικανού Προέδρου Woodrow Wilson. Πάνω σε αυτή τη θεωρία στηρίχτηκε η αμερικανική εξωτερική πολιτική κατά τη διάρκεια του Ψυχρού Πολέμου.

Ο Morgenthau (1960) ήδη από το 1948 εισάγει την έννοια του πολιτικού ρεαλισμού κάνοντας λόγο για την πολιτική ισχύ ως καθοριστικού παράγοντα στις διεθνείς σχέσεις. Το ανθρώπινο *animus dominandi*, δηλαδή ο ανθρώπινος πόθος για εξουσία, κατά τον Morgenthau (1965) κάνει αναπόφευκτη τη σύγκρουση μεταξύ των κρατών. Κατά τον επιφανέστερο εκπρόσωπο του νεοκλασικού ρεαλισμού μάλιστα, πρέπει να υπάρχει διάκριση μεταξύ της πολιτικής ηθικής και της ατομικής ηθικής. Διαφορετικά διατυπωμένο, η πολιτική ηθική δύναται να ανεχτεί ενίοτε κάποιες πράξεις που θα ήταν απαράδεκτες αν εφαρμόζονταν τα κριτήρια της ατομικής ηθικής.

2.1.3 Ο Νεορεαλισμός του Kenneth Waltz

Ο σημαντικότερος εκπρόσωπος του Νεορεαλισμού υπήρξε ο Κ. Waltz ο οποίος το 1979, με το έργο του “Theory of International Politics”, θέτει τις βάσεις για μια αναθεώρηση των θέσεων που διατυπώθηκαν από τους ρεαλιστές στις πρώτες μεταπολεμικές δεκαετίες. Οι αλλαγές που φέρνει ο νεορεαλισμός του Waltz στη ρεαλιστική σκέψη έχουν να κάνουν τόσο με ζητήματα ουσίας όσο και με ζητήματα μεθοδολογίας.

Όσον αφορά τα θέματα ουσίας, Ο Κ. Waltz (1979) εκκινεί από την ίδια θεωρητική αφετηρία με τους κλασικούς και νεοκλασικούς θεωρητικούς. Για παράδειγμα, δέχεται ότι τα ανεξάρτητα κράτη τα οποία λειτουργούν εντός ενός άναρχου διεθνούς συστήματος πρέπει να είναι το κύριο αντικείμενο μελέτης της επιστήμης των διεθνών σχέσεων. Ωστόσο, ενώ οι κλασικοί και νεοκλασικοί ρεαλιστές θεωρούν ότι η βάση της μηχανικής των διεθνών σχέσεων είναι η εγωιστική ανθρώπινη φύση, ο Waltz και οι νεορεαλιστές στοχαστές διατυπώνουν την άποψη ότι τα δομικά εμπόδια του διεθνούς συστήματος είναι αυτά που καθορίζουν τη συμπεριφορά των διεθνών δρώντων. Φτάνουν στο σημείο μάλιστα να θεωρούν τους ηγέτες δέσμιους της δομής του διακρατικού συστήματος κατά τρόπο ντετερμινιστικό.

Επηρεασμένος από την ισορροπία δυνάμεων μεταξύ ΗΠΑ και Σοβιετικής Ένωσης στην εποχή του, διατυπώνει την άποψη ότι τα διπολικά συστήματα είναι σταθερότερα από τα πολυπολικά. Κατά τους Jackson και Sorensen (2006), μια βασική διαφορά της νεορεαλιστικής σκέψης του Waltz από τη νεοκλασική του Morgenthau είναι ότι η πρώτη δέχεται τη διεθνή τάξη ως κάτι δεδομένο, ενώ η δεύτερη τη δέχεται ως μια σημαντική αξία, την οποία οι Μεγάλες Δυνάμεις πρέπει να υπερασπίσουν.

Όσον αφορά τα θέματα μεθοδολογίας, ο νεορεαλισμός του Waltz είναι επηρεασμένος από την επανάσταση του Συμπεριφορισμού που έγινε τις δεκαετίες του 1950 και του 1960 και από θετικιστικά μοντέλα της οικονομικής επιστήμης. Απομακρύνεται από την κλασική και νεοκλασική παράδοση που παρέθετε μια αξιακή και εμπειρική ανάλυση των Διεθνών Σχέσεων και επιδιώκει να ερμηνεύσει τον τρόπο λειτουργίας τους με επιστημονικό τρόπο και να προβλέψει τη συμπεριφορά των κρατών υπό συγκεκριμένες προϋποθέσεις. Πιο συγκεκριμένα, αναζητά να αναδείξει την ύπαρξη γενικά αποδεκτών νόμων που διέπουν τη λειτουργία του διεθνούς συστήματος, οι οποίοι να

προσομοιάζουν με τους νόμους της φυσικής και σε κάθε περίπτωση να χαρακτηρίζονται από το στοιχείο της επαληθευσιμότητας.

2.2 Φιλελευθερισμός

Σε αντίθεση με τη απαισιόδοξη ρεαλιστική παράδοση που δίνει έμφαση στην ισχύ και στη σύγκρουση, η φιλελεύθερη σκέψη παρουσιάζεται-υπέρμετρα σε κάποιες περιπτώσεις- αισιόδοξη. Θεωρεί ότι η ανθρώπινη φύση δεν αποκλείει τη συνεργασία και κατ' επέκταση δεν είναι ουτοπικό να υπάρξουν επιτυχημένα συνεργατικά μοντέλα και στο πλαίσιο των Διεθνών Σχέσεων. Όσο μάλιστα εμβαθύνεται η συνεργασία μεταξύ των κρατών, τόσο περισσότερο αυξάνεται το αμοιβαίο όφελος και επιτυγχάνεται πρόοδος, έννοια ασυμβίβαστη με τη ρεαλιστική σκέψη. Πάνω από όλα όμως, η φιλελεύθερη σκέψη δεν περιορίζεται στην εξέταση της δράσης των κρατών αλλά αναγνωρίζει και μελετά παράλληλα με τα κράτη και άλλους διεθνείς δρώντες, όπως, ενδεικτικά, διεθνείς οργανισμούς, μη κερδοσκοπικές οργανώσεις, πολυεθνικές επιχειρήσεις και οργανώσεις της κοινωνίας πολιτών. Σε γενικές γραμμές, φαίνεται πως η φιλελεύθερη προσέγγιση εξηγεί καλύτερα τις διεθνείς σχέσεις σε περιόδους ειρήνης, σε αντίθεση με τη ρεαλιστική προσέγγιση που φαίνεται να παρέχει ικανοποιητικότερες εξηγήσεις για τον τρόπο λειτουργίας του διεθνούς συστήματος σε περιόδους πολέμου.

2.2.1 Ο ουτοπικός φιλελευθερισμός των Immanuel Kant και Norman Angel

Η φιλελεύθερη σκέψη γεννήθηκε και εξελίχθηκε παράλληλα με τη βιομηχανική και την επιστημονική επανάσταση. Κατά τη διάρκεια του 20^{ου} αιώνα μεταβλήθηκε αρκετά, επηρεαζόμενη κάθε φορά αφενός από την ιστορική συγκυρία αφετέρου από την κριτική των ιδεολογικών αντιπάλων- κυρίως των ρεαλιστών. Η ουτοπιστική εκδοχή του φιλελευθερισμού των αρχών του 20^{ου} είχε ως κύριους εκφραστές τον Immanuel Kant και τον Norman Angel. Ο Kant (1795) διατυπώνει τη βεβαιότητα ότι η συνεργασία μεταξύ των κρατών μπορεί να φτάσει σε τέτοιο βάθος ώστε κάποια στιγμή ο πόλεμος να είναι αδιανόητος σαν επιλογή. Ο N. Angell (1909) υπερθεματίζει ισχυριζόμενος ότι ο πόλεμος διαταράσσει το διεθνές εμπόριο και με αυτόν τον τρόπο έχει μόνο αρνητικά για τα εμπλεκόμενα κράτη.

Οι απόψεις των Kant και Angell επηρέασαν τον Αμερικανό Πρόεδρο W.Wilson, ο οποίος το 1919 κέρδισε το βραβείο νόμπελ ειρήνης. Οι ιδέες του καταγράφηκαν σε ένα πρόγραμμα δεκατεσσάρων σημείων και επηρέασαν την Διάσκεψη των Παρισίων που έγινε μετά τη λήξη του Α Παγκοσμίου Πολέμου. Ωστόσο, η επιθετικότητα που επέδειξαν κάποια κράτη κατά την περίοδο του Μεσοπολέμου αλλά και το γεγονός ότι εκείνη την περίοδο η ρεαλιστική οπτική του Morgenthau, του Carr και του Niebuhr φαινόταν να δίνει περισσότερο ικανοποιητική εξήγηση των Διεθνών Σχέσεων οδήγησαν στη συνέχεια τη φιλελεύθερη προσέγγιση σε αναδίπλωση προς λιγότερο δογματικές θέσεις.

2.2.2 Ο υπερεθνισμός των James Rosenau και Richard Cobden

Κατά τον J.Rosenau(1980, σελ.1), ο υπερεθνισμός αφορά «διαδικασίες μέσω των οποίων οι διεθνείς σχέσεις που διαχειρίζονται οι εθνικές κυβερνήσεις έχουν αντικατασταθεί από σχέσεις οι οποίες έχουν αναπτυχθεί ανάμεσα σε ιδιώτες, ομάδες, κοινωνίες και οι οποίες μπορούν να έχουν συχνά σημαντικές επιπτώσεις στην εξέλιξη των γεγονότων». Εισάγοντας την έννοια του υπερεθνισμού, ο Rosenau αναδεικνύει την ολόενα αυξανόμενη σημασία που έχουν για τις Διεθνείς Σχέσεις «ποικίλες ομάδες που δρουν εκτός των ορίων της εθνικής κυριαρχίας, οι οποίες λειτουργούν ανταγωνιστικά προς τον εθνοκεντρικό κόσμο, όπου οι άνθρωποι είναι δέσμιοι της εθνικής κυριαρχίας (Rosenau, 1992). Η άποψη αυτή κινείται προς την ίδια κατεύθυνση με την άποψη του Cobden (1903) ότι «όσο μικρότερη είναι η επαφή ανάμεσα σε κυβερνήσεις, τόσο μεγαλύτεροι είναι οι δεσμοί ανάμεσα στα έθνη του κόσμου».

2.2.3 Η φιλελεύθερη προσέγγιση της αλληλεξάρτησης των Richard Rosecrance, David Mitrany και Ernst Haas

Ο R. Rosecrance (1986) παρατηρεί πως τα πιο επιτυχημένα κράτη κατά τη μεταπολεμική περίοδο είναι «κράτη-έμποροι», όπως η Γερμανία και η Ιαπωνία. Αυτό κατά την άποψή του συμβαίνει διότι ο εκσυγχρονισμός έχει αυξήσει υπέρμετρα το κόστος της χρήσης βίας, ενώ, παράλληλα, έχει αυξηθεί θεαματικά το δυνητικό όφελος από το διεθνές εμπόριο. Η αύξηση δε στον αριθμό των βιομηχανικών κρατών μεταπολεμικά οδηγεί σε μεγαλύτερη αλληλεξάρτηση των κρατών, τα οποία ολόενα και περισσότερο θα προτιμούν τη συνεργασία από τη σύγκρουση.

Ο D. Mitrany (1966) έχοντας υπόψη του το εν εξελίξει πείραμα της ευρωπαϊκής ενοποίησης, το οποίο πάντως βρισκόταν ακόμα στη φάση της τελωνειακής ένωσης, ανέδειξε τη σημασία της ανάπτυξης υπερεθνικών δεσμών ανάμεσα στα κράτη ώστε να αυξηθεί η αλληλεξάρτησή τους και, κατά συνέπεια, να αυξηθεί το σχετικό κόστος ενός ενδεχόμενου πολέμου ανάμεσά τους. Ήλπιζε ότι η διακρατική συνεργασία σε ζητήματα «χαμηλής πολιτικής» θα οδηγούσε σε σταδιακή μετατόπιση της αφοσίωσης των πολιτών από τα κράτη σε υπερεθνικό επίπεδο και σε μετατροπή της οικονομικής ενοποίησης σε πολιτική.

Ο Haas, βασιζόμενος στο έργο Mitrany, αναπτύσσει τη λεγόμενη νεολειτουργική θεωρία της διεθνούς ενοποίησης, ωστόσο δεν διαχωρίζει τη συνεργασία σε θέματα «χαμηλής πολιτικής» από την αντίστοιχη σε πολιτικά θέματα. Θεωρεί ότι η ενοποίηση προϋποθέτει την εντατικοποίηση της συνεργασίας ανάμεσα στις πολιτικές ελίτ και πιστεύει πως η εντατική συνεργασία σε έναν τομέα θα οδηγήσει σε εντατική συνεργασία και σε άλλους τομείς (Haas, 1958). Σε μεταγενέστερο χρόνο, αντιλαμβανόμενος τη στασιμότητα που δημιουργεί η παρελκυστική πολιτική του Γάλλου Προέδρου Charles de Gaulle στο εγχείρημα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, σημειώνει πως «η θεωρία της περιφερειακής ενοποίησης θα πρέπει να ενταχθεί στο πλαίσιο μιας γενικότερης θεωρίας της αλληλεξάρτησης» (Haas, 1976, σελ. 179).

2.2.4 Ο φιλελευθερισμός του Robert Keohane και του Joseph Nye

Ένα χαρακτηριστικό της φιλελεύθερης σκέψης του Keohane είναι η πίστη ότι οι Διεθνείς Οργανισμοί δεν είναι απλοί διεκπεραιωτές των επιθυμιών των Μεγάλων Δυνάμεων αλλά έχουν ένα ουσιαστικό ρόλο στο διεθνές σύστημα. Αυτό το παρακλάδι του φιλελευθερισμού δίνει ιδιαίτερη έμφαση στη δημιουργία διεθνών θεσμών, μέσω των οποίων προάγεται η διεθνής συνεργασία. Το επίπεδο της θεσμοποίησης μπορεί να μετρηθεί σε δύο διαστάσεις, το «εύρος», δηλαδή τον αριθμό των θεματικών περιοχών για τις οποίες έχουν διαμορφωθεί θεσμοί και το «βάθος», δηλαδή τις κοινές προσδοκίες σχετικά με την κατάλληλη συμπεριφορά, οι οποίες αποτυπώνονται σε ένα σύνολο κοινών κανόνων που χαρακτηρίζεται από έναν ικανό βαθμό αυτονομίας, δηλαδή ο θεσμός μπορεί να μεταβάλει μόνος του τους κανόνες που τον διέπουν και δεν εξαρτάται από εξωθεσμικούς παράγοντες (Keohane, 1989). Ο J.Nye(1993) συμφωνεί με τον Keohane συνδέοντας την εμβάθυνση της συνεργασίας μέσω διεθνών οργανισμών με την

εξασφάλιση της ειρήνης στον πολυπολικό κόσμο που προέκυψε μετά τη λήξη του Ψυχρού Πολέμου.

2.2.5 Ο φιλελευθερισμός του Michael Doyle

Σταθερή θέση της φιλελεύθερης σκέψης ήδη από το 18^ο αιώνα είναι πως οι φιλελεύθερες δημοκρατίες δεν πολεμούν μεταξύ τους. Η άποψη αυτή έχει εκφραστεί στο πέρασμα των χρόνων από πλήθος φιλελεύθερων στοχαστών. Οι Jackson & Sorensen (2006) μελετώντας το έργο του M.Doyle εντοπίζουν τρία στοιχεία που ο τελευταίος θεωρεί ότι στηρίζουν αυτήν την άποψη. Πρώτον, οι οικονομικές σχέσεις που αναπτύσσονται μεταξύ τους οι φιλελεύθερες δημοκρατίες κάνουν έναν μεταξύ τους πόλεμο οικονομικά ασύμφορο. Δεύτερον, οι φιλελεύθερες δημοκρατίες έχουν αναπτύξει στο εσωτερικό τους μια πολιτική κουλτούρα για ειρηνική επίλυση των διαφορών την οποία είναι ικανές να την κεφαλαιοποιήσουν και στην εξωτερική τους πολιτική. Τρίτον, έχουν κοινές ηθικές αξίες, οι οποίες είναι ικανές να τις οδηγήσουν σε αυτό που ο Kant είχε ονομάσει «ειρηνική ένωση».

2.3 Διεθνής Κοινωνία

Η παράδοση της Διεθνούς Κοινωνίας είναι μία από τις κλασικές προσεγγίσεις της επιστήμης των Διεθνών Σχέσεων η οποία τοποθετείται μεταξύ ρεαλισμού και φιλελευθερισμού, αποφεύγοντας την μανιχαϊστική επιλογή ανάμεσα στην ανθρώπινη τάση για σύγκρουση του ρεαλισμού και για συνεργασία του φιλελευθερισμού και συνδυάζοντας στοιχεία και των δύο παραδόσεων. Οι θεωρητικοί αυτής της προσέγγισης αποδέχονται το φαινόμενο της διεθνούς αναρχίας, δίνουν έμφαση σε αξίες όπως η ασφάλεια, η τάξη και η δικαιοσύνη και τοποθετούν στο επίκεντρο της μελέτης των Διεθνών Σχέσεων τον άνθρωπο.

Κεντρική θέση στην παράδοση της Διεθνούς Κοινωνίας έχουν οι έννοιες του ρεαλισμού, του ορθολογισμού και του επαναστατισμού (Wight, 1991). Σύμφωνα με τη ρεαλιστική αντίληψη, το κράτος είναι φορέας ισχύος και επιδιώκει την ικανοποίηση των συμφερόντων του. Κατά συνέπεια, η σύγκρουση είναι μέρος του παιχνιδιού, ακριβώς όπως υποστηρίζουν οι κλασικοί ρεαλιστές. Η δεύτερη έννοια αντιλαμβάνεται τα κράτη ως νομικά πρόσωπα που λειτουργούν με τους κανόνες του διεθνούς δικαίου και σέβονται το ένα την εθνική ανεξαρτησία του άλλου. Σύμφωνα με αυτή τη λογική,

μπορούμε να μιλάμε για «κοινωνία κρατών», όπως υποστήριξε ο Grotius. Η τρίτη έννοια υποβαθμίζει την αξία των κρατών σαν συλλογικές οντότητες και αναδεικνύει την ύπαρξη μια πρωτογενούς «παγκόσμιας κοινότητας», ιδέα που συνέλαβε πρώτος ο I. Kant.

2.4 Διεθνής Πολιτική Οικονομία

Οι θεωρητικοί αυτής της παράδοσης απομακρύνονται από το δίπολο πόλεμος-ειρήνη και εισάγουν το δίπολο πλούτος-φτώχεια στο επίκεντρο του προβληματισμού τους. Οι Jackson και Sorensen (2006) υποστήριξαν ότι από τη δεκαετία του 1970 τα ζητήματα της οικονομίας έπαψαν να διαχωρίζονται από αυτά της πολιτικής στη μελέτη των Διεθνών Σχέσεων για τρεις λόγους. Πρώτον, η κατάρρευση του συστήματος σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών του Breton Woods οδήγησε στη λήψη πολιτικών μέτρων που άλλαξαν τους κανόνες του παιχνιδιού. Δεύτερον, με το τέλος της αποικιοκρατίας δημιουργείται πλήθος ανεξάρτητων κρατών τα οποία στη βιβλιογραφία των Διεθνών Σχέσεων είναι γνωστά ως «αποτυχημένα κράτη». Τρίτον, ο τερματισμός του Ψυχρού Πολέμου δημιούργησε το ζήτημα της πολιτικής αλλά και οικονομικής ενσωμάτωσης των κρατών που προέκυψαν από τη διάλυση της Σοβιετικής Ένωσης στο δυτικό καπιταλιστικό σύστημα.

Εντός της παράδοσης της Διεθνούς Πολιτικής Οικονομίας διακρίνονται τρεις κύριες τάσεις. Πρώτος χρονικά εμφανίζεται ο Μερκαντισμός που νομιμοποιεί τον προστατευτισμό της εγχώριας παραγωγής καθώς συνδέει την άσκηση οικονομικής δραστηριότητας με την απόκτηση κρατικής ισχύος. Κατά τους θεωρητικούς του μερκαντισμού ο παγκόσμιος πλούτος είναι σταθερός και, συνεπώς, οι σχέσεις μεταξύ των κρατών είναι ένα παίγνιο μηδενικού αθροίσματος όπου το κέρδος του ενός σημαίνει ισοδύναμη απώλεια κάποιου άλλου. Στοιχεία νέο-μερκαντιστικής πολιτικής είναι εμφανή στην προστατευτική πολιτική Τραμπ, στον οποίο έχει ασκηθεί δριμεία κριτική (Catherine Rampell, 2018) για τη σύνδεση οικονομικών ζητημάτων με ζητήματα εθνικής ασφάλειας. Ακόμα όμως και το τρέχον οικονομικό σύστημα της ευρωζώνης έχει χαρακτηριστεί από κάποιους αναλυτές ως ένας «διάζων νέο-μερκαντισμός» (Σμυρλής, 2018) καθώς επιτρέπει στη Γερμανία να συσσωρεύει συνεχή εμπορικά πλεονάσματα τα οποία ισοδυναμούν με τα ελλείμματα των χωρών του νότου.

Ο οικονομικός φιλελευθερισμός εμφανίστηκε περίπου στα μέσα του 18^{ου} αιώνα ως αντίδραση στο μερκαντιλισμό και με κύριους εκφραστές τον Adam Smith και τον David Ricardo υποστήριξε ότι το κράτος πρέπει να αφήνει την οικονομία να λειτουργεί ελεύθερα και να αυτορυθμίζεται και ότι κάθε χώρα πρέπει να εξειδικεύεται στην παραγωγή των αγαθών εκείνων στα οποία έχει συγκριτικό πλεονέκτημα. Στον 20^ο αιώνα, οι αρχές του φιλελευθερισμού επανήλθαν στο προσκήνιο, με τη θεωρία της «σύνθετης αλληλεξάρτησης» των Keohane και Nye (1977, σελ. 23) να είναι αυτή που ξεχωρίζει, καθώς συμπυκνώνει καλύτερα τη νεοφιλελεύθερη σκέψη. Σύμφωνα με αυτή, η χρήση στρατιωτικής βίας δεν είναι πια ορθολογική επιλογή καθώς υπάρχουν σε ιδιαίτερα ανεπτυγμένο βαθμό υπερεθνικές σχέσεις ανάμεσα σε ανθρώπους και ομάδες εντός και εκτός κράτους.

Τέλος, ο Μαρξισμός διαφοροποιήθηκε από τους μερκαντιλιστές καθώς εφάρμοσε την έννοια του παιγνίου μηδενικού αθροίσματος στις σχέσεις μεταξύ των κοινωνικών τάξεων αντί για τις σχέσεις μεταξύ κρατών. Υποστήριξε πως τα συμφέροντα των κρατών εξυπηρετούν τα συμφέροντα της άρχουσας αστικής τάξης και ότι τα καπιταλιστικά κράτη είναι φύσει επιθετικές συλλογικές οντότητες καθώς αναζητούν συνεχώς νέες αγορές και μεγαλύτερα κέρδη. Η πάλη των τάξεων κατά τους θεωρητικούς του Μαρξισμού πήρε αρχικά τη μορφή της αποικιοκρατίας και στις μέρες μας έχει λάβει τη μορφή της οικονομικής παγκοσμιοποίησης. Η σύνδεση μεταξύ οικονομίας και πολιτικής φαίνεται στα έργα των σημαντικότερων εκπροσώπων του νεομαρξισμού, όπως ο Wallerstein (1974, 1979), ο οποίος εισάγει την έννοια του «παγκόσμιου συστήματος». Αυτό δεν περιλαμβάνει απαραίτητα ολόκληρο τον κόσμο, αλλά αποτελείται από υποσυστήματα, όπως η Ε.Ε., με ιδιαίτερες οικονομικές και πολιτικές δομές.

2.5 Μεταθετικιστικές προσεγγίσεις

Τα τελευταία χρόνια έχουν διατυπωθεί κάποιες καινούριες προσεγγίσεις οι οποίες έχουν οδηγήσει σε μια νέα αντιπαράθεση τη διεθνολογική κοινότητα. Οι πιο γνωστές από αυτές είναι ο Κονστρουκτιβισμός και ο Μεταμοντερνισμός. Το κοινό τους χαρακτηριστικό είναι ότι αμφισβητούν ότι υπάρχει μια αντικειμενική πραγματικότητα και ότι πιστεύουν ότι αυτό που γίνεται αντιληπτό ως «αλήθεια» δεν είναι παρά μια επιλογή που έχει κάνει κάποιος στο παρελθόν (Burchill & Linklater, 2009). Ασκούν

κριτική σε νεορεαλιστές και νεοφιλελεύθερους διεθνολόγους, θεωρώντας πως επιδίδονται σε μία παραγωγή θεωριών οι οποίες βασίζονται σε εικασίες, υπό το φόβο μήπως χάσουν την επιρροή τους στη διεθνολογική κοινότητα. Επίσης, επικρίνουν το θετικιστικό τρόπο σκέψης τους που εστιάζει σε «παρατηρήσιμα γεγονότα» και αγνοεί κοινωνικά κατασκευασμένες διασυννοριακές δομές που δεν μπορούν να γίνουν αντιληπτές με την παρατήρηση (Steans & Lloyd, 2010). Στο επίκεντρο της δικής τους μεθοδολογίας βρίσκεται η «αποδόμηση» υποθέσεων οι οποίες έχουν προταθεί ως αναντίρρητες αλήθειες ώστε να βρεθούν όλες οι πιθανές αναγνώσεις μιας κατάστασης (Williams & Goldstein, 2006).

3.Εσωτερική και εξωτερική εξισορρόπηση: Μεταξύ Νεωτερικότητας και Μετανεωτερικότητας

Ο όρος νεωτερικότητα είναι δηλωτικός μιας ιστορικής περιόδου ο οποίος συνδέεται με την εμπέδωση της έννοιας της κρατικής κυριαρχίας και τη διαμόρφωση της εθνικής οικονομίας και της εθνικής κουλτούρας. Χρονολογικά, η έναρξή της τοποθετείται συμβατικά στα μέσα του 18^{ου} αιώνα και το τέλος της στις τελευταίες δεκαετίες του 20^{ου} αιώνα (Ασημάκη et al, 2011).

Ιδιαίτερα από τα μέσα της δεκαετίας του 1970 παρατηρείται ένας έντονος μετασχηματισμός σε οικονομικό, κοινωνικό και πολιτιστικό επίπεδο, ο οποίος οδήγησε σημαντικούς μελετητές όπως ο Giddens (2001) και ο Harvey (2007) να μιλάνε για το πέρασμα σε έναν μετανεωτερικό κόσμο. Κατά τον Harvey (2007) η μετανεωτερικότητα αποτελεί μια διεπιστημονική έννοια και συνδέεται με τη βαθμιαία διάβρωση εθνικών και πολιτιστικών ταυτοτήτων στο πλαίσιο της παγκοσμιοποίησης. Σε ότι αφορά τις Διεθνείς Σχέσεις, μας ενδιαφέρει αυτή η διάκριση, καθώς μεταβάλλει τον τρόπο με τον οποίο γίνεται αντιληπτό το δημόσιο αγαθό της εθνικής ασφάλειας.

Η ισορροπία δυνάμεων είναι μια κεντρική έννοια στη σκέψη τόσο των νεοκλασικών όσο και των νεορεαλιστών στοχαστών και είναι η επιθυμητή κατάσταση για να εξασφαλιστεί η κρατική ασφάλεια. Αυτό που αναζητούν με τις προσεγγίσεις τους είναι ο τρόπος με τον οποίο αυτή επιτυγχάνεται μεταξύ των κυρίαρχων κρατών σε ένα, κατ' αυτούς, «άναρχο» διεθνές περιβάλλον, το οποίο κατά τον Mearsheimer (2010, σελ. 79-85) αποτελείται από δύο κατηγορίες κρατών: Αυτά που επιθυμούν τη διατήρηση του status quo και τα λεγόμενα αναθεωρητικά κράτη, τα οποία επιθυμούν την ανατροπή του.

Έχουν προταθεί δύο τρόποι που στη διεθνή και εγχώρια βιβλιογραφία είναι γνωστοί με τους όρους «εσωτερική εξισορρόπηση» και «εξωτερική εξισορρόπηση». Για τον Waltz (1979, σελ.118) η έννοια της «εσωτερικής εξισορρόπησης» έχει να κάνει με την προσπάθεια ενός κράτους να εξασφαλίσει το θεμελιώδες κρατικό αγαθό της ασφάλειας μέσω προσπαθειών για ανάπτυξη αποτελεσματικότερων στρατηγικών και για αύξηση των στρατιωτικών εξοπλισμών. Αντίθετα, η «εξωτερική εξισορρόπηση» συνίσταται κατ' αυτόν στην αναζήτηση των κατάλληλων κάθε φορά συμμάχων. Μεταξύ των δύο, ο Waltz παίρνει ξεκάθαρη θέση υπέρ της «εσωτερικής εξισορρόπησης» ως αποτελεσματικότερης μεθόδου για την διατήρηση της ισορροπίας δυνάμεων, έχοντας πάντως στο μυαλό του το διπολικό σύστημα της εποχής του Ψυχρού Πολέμου.

Οι θεωρητικοί της φιλελεύθερης παράδοσης από την άλλη πλευρά, προτιμούν τη συνεργασία μέσα στο πλαίσιο που δημιουργούν Διεθνείς Οργανισμοί. Αρνούνται την κυκλική θεώρηση της ιστορίας που προτείνει η ρεαλιστική παράδοση και πιστεύουν ότι στον μετανεωτερικό κόσμο προς τον οποίο κατευθυνόμαστε δεν έχουν καμία θέση οι πόλεμοι καθώς το οικονομικό τους κόστος είναι πλέον ασύμφορο αλλά και οι ίδιες οι ανθρώπινες ανάγκες έχουν αλλάξει. Τα χαρακτηριστικά αυτού του κόσμου όπως τον οραματίζονται οι φιλελεύθεροι είναι ο περιορισμός της εθνικής κυριαρχίας, η παγκοσμιοποίηση της κουλτούρας, η εμβάθυνση της κοινωνίας της πληροφορίας και η ολοένα και πιο «σύνθετη αλληλεξάρτηση» οικονομικών και άλλων συμφερόντων.

Ανακεφαλαιώνοντας, ο σύγχρονος κόσμος διαμορφώνεται μέσα από αλλαγές οι οποίες οδηγούν από τη νεωτερικότητα στη μετανεωτερικότητα. Η «εσωτερική εξισορρόπηση» μπορεί *grosso modo* να συνδεθεί με τις νεωτερικού τύπου ρεαλιστικές αναζητήσεις για ισορροπία δυνάμεων ώστε να επιτευχθεί το δημόσιο αγαθό της ασφάλειας. Η «εξωτερική εξισορρόπηση» από την άλλη φαίνεται να είναι η απάντηση της φιλελεύθερης σκέψης στην πορεία προς μία μετανεωτερική πραγματικότητα που δεν θα χαρακτηρίζεται από διεθνή «αναρχία» και που ο πόλεμος θα είναι ασύμφορος καθώς το σχετικό κόστος του θα είναι ανυπολόγιστο. Μερικά από τα χαρακτηριστικά της παγκόσμιας διακυβέρνησης είναι ο διακυβερνητισμός, ο πολυκεντρισμός, η ύπαρξη πλειάδας δρώντων και οι πολυεπίπεδες διαδικασίες (Heywood, 2013, σελ. 742).

Κεφάλαιο Β: Οι Ελληνοτουρκικές σχέσεις την περίοδο 1945-2018 σε ένα μεταβαλλόμενο διεθνές περιβάλλον

1 Η πρώτη Μεταπολεμική Περίοδος (1945-1974)

1.1 Η Ελλάδα σε αναζήτηση «παρόγου ασφαλείας»

Η πρώτη μεταπολεμική περίοδος ξεκινάει με τη συμμετοχή της Ελλάδας ως ιδρυτικού μέλους στον Ο.Η.Ε. το 1945 και την ταυτόχρονη ένταξη της Ελλάδας και της Τουρκίας στο ΝΑΤΟ, το 1952, και ολοκληρώνεται με την αποκατάσταση της Ελληνικής Δημοκρατίας στις 24 Ιουλίου του 1974. Ενδιάμεσα, το 1961, η Ελλάδα γίνεται συνδεδεμένο μέλος της Ε.Ο.Κ., με την Τουρκία να την ακολουθεί δύο μόλις χρόνια αργότερα, αλλά η ένταξη της παγώνει προσωρινά λόγω της ανατροπής του δημοκρατικού πολιτεύματος.

Η περίοδος χαρακτηρίζεται από τον προσανατολισμό της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής στην αντιμετώπιση του από Βορρά κινδύνου, δηλαδή των γειτονικών, δορυφόρων της Σοβιετικής Ένωσης, κρατών (Χατζηβασιλείου, 2001; Σβολόπουλος, 2003; Ριζάς, 2006). Σε αυτό το πλαίσιο, τόσο η Ελλάδα όσο και η Τουρκία είναι εξίσου σημαντικές για τις Η.Π.Α. και, παρόλο που οι εντάσεις μεταξύ τους δεν λείπουν, οι μεταξύ τους διαφορές μπαίνουν σε δεύτερη μοίρα. Όπως εξηγεί ο Truman (1955) στα απομνημονεύματά του, «Αν η Ελλάς χανόταν, η Τουρκία θα μεταβαλλόταν σε προφυλακή μη υπερασπίσιμη μέσα σε μια θάλασσα κομμουνισμού. Και αντίστροφα, αν η Τουρκία υπέκυπτε στις σοβιετικές αξιώσεις, η Ελλάδα θα έμενε σοβαρά εκτεθειμένη».

Κύριο μέλημα της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής στην πρώτη αυτή Μεταπολεμική Περίοδο υπήρξε η ομαλή ενσωμάτωση στον κορμό της Ατλαντικής Συμμαχίας. Όπως επισημαίνει ο Κ. Σβολόπουλος (2003, σελ. 13), «η επιδίωξη αυτή αποτελούσε μια «φυσιολογική συνέχεια των αντιλήψεων που είχαν κυριαρχήσει για έναν και πλέον αιώνα» και απαραίτητη προϋπόθεση στα νέα δεδομένα που δημιούργησε ο Ψυχρός Πόλεμος. Παράλληλα, «η ουσιαστική ανταπόκριση στην ανάγκη για ανάκαμψη και ταχύρρυθμη οικονομική ανάπτυξη αντέφασκε με τη διατήρηση ενόπλων δυνάμεων υψηλής ετοιμότητας, κατά συνέπεια, η κάλυψη των υπέρογκων αμυντικών δαπανών της χώρας μέσω της συμμετοχής σ' ένα συλλογικό σύστημα αμυντικής συνεργασίας κρινόταν ήδη απαραίτητη». (Κ. Σβολόπουλος, 2003, σελ. 30).

Συμπερασματικά, σε επίπεδο προσδοκιών, είναι εμφανές πως η ένταξη της Ελλάδας σε Διεθνείς Οργανισμούς, όπως το ΝΑΤΟ και η Ε.Ο.Κ., αντανάκλούσε δύο αναγκαιότητες, άρρηκτα συνδεδεμένες μεταξύ τους. Πρώτον, την ανάγκη οικονομικής ανασυγκρότησης και δεύτερον, την ανάγκη εύρεσης αποτελεσματικού «παρόχου ασφαλείας» σε ένα διπολικό διεθνές σύστημα στο οποίο η ουδετερότητα δεν έμοιαζε με ορθολογική επιλογή. Σε αυτήν την ιστορική συγκυρία, μεγαλύτερη σημασία δίνει η ελληνική εξωτερική πολιτική στη συμμετοχή στο ΝΑΤΟ και στην εξασφάλιση της εύνοιας των Η.Π.Α. παρά στην Ε.Ο.Κ. και στο υπό εξέλιξη πείραμα της ευρωπαϊκής ενοποίησης. Αυτό φάνηκε ξεκάθαρα στις ελληνοτουρκικές κρίσεις της περιόδου αυτής.

1.2 Οι ελληνοτουρκικές κρίσεις της περιόδου 1945-1974

Τα σημαντικότερα ζητήματα που προέκυψαν την περίοδο αυτή είχαν να κάνουν με την Κύπρο, από το 1954 και μετά, και με τον ελληνικό πληθυσμό της Κωνσταντινούπολης, κυρίως μεταξύ 1955-1964, θέμα που προέκυπτε ως ένα βαθμό ως αντανάκλαση του Κυπριακού. Οι ελπίδες που είχαν επενδυθεί στους διεθνείς οργανισμούς για την υπεράσπιση των ελληνικών δικαιών στα δύο αυτά θέματα έγιναν φανερές από την πρώτη στιγμή.

Τον Αύγουστο του 1954, η Κυβέρνηση Παπάγου, καταθέτει προσφυγή στον Ο.Η.Ε. υπέρ του δικαιώματος αυτοδιάθεσης της Κύπρου και ενώ από τον Απρίλιο του ίδιου έτους η τουρκική Κυβέρνηση έχει διαμηνύσει την αντίθεσή της στην διεθνοποίηση του Κυπριακού. Ο Σταματίου (2009) αξιολογώντας την ενέργεια αυτή αναφέρει ότι παραβλέφθηκαν σημαντικές ενδείξεις, όπως τα πρακτικά των ελληνοτουρκικών συνομιλιών του 1952 και τα δελτία τύπου της ελληνικής πρεσβείας στην Άγκυρα στα οποία φαινόταν καθαρά ότι η αντίδραση του τουρκικού τύπου κλιμακωνόταν, συνεπώς η στιγμή για τη διεθνοποίηση του Κυπριακού ήταν μάλλον ακατάλληλη.

Η ελληνική ενέργεια προκαλεί τη δυσαρέσκεια και των Βρετανών, οι οποίοι θεωρούν ότι ένα εσωτερικό τους θέμα δεν μπορεί να γίνει αντικείμενο συζήτησης σε έναν Διεθνή Οργανισμό. Η συμβιβαστική λύση προέβλεπε τη συζήτηση του θέματος στον Ο.Η.Ε. στο μέλλον και άφηνε έτσι όλες τις πλευρές ικανοποιημένες. Ωστόσο έδωσε το δικαίωμα στην Τουρκία να έχει λόγο για τα τεκταινόμενα στο νησί με την παρότρυνση και των Βρετανών. Παράλληλα, γινόταν σαφές ότι είχε δημιουργηθεί βρετανοτουρκικός άξονας που αντιδρούσε στην επιδίωξη των ελληνοκυπρίων για ένωση με την Ελλάδα

(Σταματίου, 2009). Τα διεθνή ερείσματα που διέθετε η Τουρκία της εξασφάλιζαν μια σχετική ανοχή ακόμα και στο πλαίσιο του Ο.Η.Ε.

Το Σεπτέμβριο του 1955, με αιτία την εξέλιξη του Κυπριακού ζητήματος³ και αφορμή μια κατασκευασμένη βομβιστική ενέργεια κατά του τουρκικού προξενείου της Θεσσαλονίκης, ξεσπάνε ταραχές στην Κωνσταντινούπολη και σημειώνονται επιθέσεις εναντίων της ελληνικής μειονότητας. Το Μάρτιο του 1964, με αφορμή διακοινοτικές συγκρούσεις στην Κύπρο, σημειώνονται απελάσεις Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης, οι οποίες κατά τον Ουζούνογλου (2018) αποτελούν παραβίαση Συνθήκης της Λωζάννης αλλά και της Ευρωπαϊκής Σύμβασης Ανθρωπίνων Δικαιωμάτων της Ρώμης. Τον Νοέμβριο του 1967, τα γεγονότα της Κοφίνου, οδηγούν σε έντονη αντίδραση της τουρκικής πλευράς και απειλές πολέμου. Η ένταση υποχωρεί χάρη στην παρέμβαση των Αμερικανών και των Βρετανών, οι οποίοι ανησυχούν για την νοτιοανατολική πτέρυγα του ΝΑΤΟ. Πολλοί θεωρούν τα γεγονότα στην Κοφίνου ως αφορμή για τη διπλή τουρκική εισβολή στην Κύπρο το καλοκαίρι του 1974.

1.3 Αποτίμηση της εξισορρόπησης της Τουρκίας στην πρώτη μεταπολεμική περίοδο (1945-1974)

Το Δόγμα Τρούμαν, όπως σχεδιάστηκε και εφαρμόστηκε στις αρχές της δεκαετίας του 1950, προέβλεπε μια πολιτική «ίσων αποστάσεων» μεταξύ Ελλάδας και Τουρκίας. Ωστόσο, όπως σημειώνει ο Κ. Σβολόπουλος (2003), με το πέρασμα των ετών αυτή η πολιτική υποκαταστήθηκε από την πολιτική της «διακριτικής προτίμησης» της Τουρκίας και της απόδοσης στην Ελλάδα ενός ρόλου επικουρικού στο πλαίσιο του αμυντικού σχεδιασμού του ΝΑΤΟ. Η αλλαγή της στάσης αυτής των Η.Π.Α. υπήρξε καθοριστική για την επιτυχία ή αποτυχία των επιδιώξεων της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής μέσω των Διεθνών Οργανισμών την περίοδο αυτή, διότι όντας ο ένας από τους δύο πόλους του διπολικού διεθνούς συστήματος της εποχής αυτής είχε μεγάλη επιρροή στις αποφάσεις αυτών των οργανισμών.

Σε σχέση με την ελληνική στρατηγική, όπως επισημαίνει ο Ν. Χριστοδουλίδης (2018) στην προσπάθεια της να ικανοποιήσει ένα απολύτως δικαιολογημένο αίτημα στην περίπτωση της διεθνοποίησης του Κυπριακού, υπερεκτίμησε τις δυνατότητες του

³ Από τον Απρίλιο του ίδιου έτους, ο Ε.Ο.Κ.Α. είχε ξεκινήσει ένοπλο απελευθερωτικό αγώνα

Ο.Η.Ε. Συγκεκριμένα, «οι στόχοι που επιδιώχθηκαν με την προσφυγή ήταν κατά κύριο λόγο βασισμένοι σε μια νομικίστικη/ιδεαλιστική θεώρηση του Ο.Η.Ε. και των διεθνών συσχετισμών ισχύος». Αλλά και στην περίπτωση των διωγμών εναντίον των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης, φαίνεται να επιβεβαιώνεται η ρεαλιστική άποψη του Θουκυδίδη πως «το Δίκαιο προϋποθέτει την ύπαρξη ίσης δύναμης για την επιβολή του». Η «διακριτική προτίμηση» των Η.Π.Α. προς την Τουρκία, αποτυπώνεται στη στάση που κράτησαν εντός του Ο.Η.Ε. οι Η.Π.Α. και στο ζήτημα αυτό.

Παρά την υπερεκτίμηση των δυνατοτήτων του Ο.Η.Ε. και του ΝΑΤΟ ως εγγυητών της εξωτερικής της ασφάλειας και μέσων για την προάσπιση των συμφερόντων της, η Ελλάδα δεν είχε άλλη επιλογή σε αυτή την ιστορική συγκυρία καθώς υπήρχε παράλληλα και ο στόχος της οικονομικής ανάπτυξης. Οι Η.Π.Α. βγήκαν από τον Β Παγκόσμιο Πόλεμο ως η μόνη πλεονασματική οικονομία και ηγούνταν του μεταπολεμικού παγκόσμιου χρηματοπιστωτικού συστήματος μέσω του συστήματος σταθερών συναλλαγματικών ισοτιμιών του Breton Woods. Παράλληλα, ενθάρρυναν μέσω του σχεδίου Μάρσαλ την οικονομική ανασυγκρότηση της Ευρώπης αλλά και το εγχείρημα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης.

Η κατάρρευση του Breton Woods το 1971, η παράλληλη ωρίμανση του εγχειρήματος της ευρωπαϊκής ενοποίησης, αλλά κυρίως η στάση που κράτησε ο Ο.Η.Ε και το ΝΑΤΟ στο θέμα της τουρκικής εισβολής στην Κύπρο οδήγησαν στην αναζήτηση «παρόχου ασφαλείας» σε περιφερειακό επίπεδο, στην Ε.Ο.Κ.

2. Η περίοδος 1974-1999

2.1 Το «δίλημμα ασφαλείας» και η ανάγκη «εξωτερικής εξισορρόπησης» της Τουρκίας

Η δεύτερη μεταπολεμική περίοδος ξεκινάει με τη δημιουργία της Γ Ελληνικής Δημοκρατίας στις 24 Ιουλίου του 1974 και ολοκληρώνεται με τη Σύνοδο Κορυφής του Ελσίνκι το Δεκέμβριο του 1999, η οποία αποτέλεσε μια αποφασιστική καμπή στην ιστορία των ελληνοτουρκικών σχέσεων, αφού για πρώτη φορά η Ελλάδα δεν ασκεί βέτο στην ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας. Ενδιάμεσα, η Ελλάδα αποχωρεί από στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ την περίοδο 1974-1980, ως αντίδραση για τη στάση του στο ζήτημα της διπλής τουρκικής εισβολής στην Κύπρο, και στη συνέχεια γίνεται- με

σχετικά συνοπτικές διαδικασίες- το δέκατο μέλος της Ε.Ο.Κ., το 1981. Την επόμενη δεκαετία αποκτά το καθεστώς της υποψήφιας χώρας προς ένταξη στο σκληρό πυρήνα της ζώνης του ευρώ και ξεκινάει η διαδικασία σύγκλισης.

Χαρακτηριστικό αυτής της περιόδου είναι η σταδιακή ομαλοποίηση των σχέσεων με τα σοσιαλιστικά βαλκανικά κράτη και η ταυτόχρονη ένταση στις σχέσεις με την Τουρκία, η οποία κάνει επιτακτική την αλλαγή στρατηγικής για την αντιμετώπισή της. Ο «από Βορρά κίνδυνος» είχε αντικατασταθεί από τον «κίνδυνο εξ Ανατολής». (Μπότσιου, 2005, σελ. 111; Ριζάς, 2006, σελ. 266; Βαληνάκης, 2010a, σελ. 31). Παρ' όλα αυτά, το 1995 γίνεται ένα πρώτο βήμα για την ομαλοποίηση των σχέσεων με την Τουρκία, αφού η Ελλάδα αίρει το βέτο για την τελωνειακή ένωση της Ε.Ε. με την Τουρκία.

Ακτινογραφώντας την ελληνική εξωτερική πολιτική αυτής της περιόδου θα μπορούσαμε να πούμε ότι το πρώτο δομικό της χαρακτηριστικό είναι μια ξεκάθαρη αναβάθμιση της Ε.Ο.Κ. από επικουρικό σε κύριο «πάροχο ασφάλειας» για την Ελλάδα (Τσάκωνας, 2016). Εκτιμάται ότι είναι καλύτερες οι προοπτικές για την επίτευξη εθνικών στόχων μέσα από τους αναβαθμισμένους θεσμούς του ευρωπαϊκού οικοδομήματος, παρά μέσα στο πλαίσιο του Ο.Η.Ε., όπου τα διαπραγματευτικά επιχειρήματα της Ελλάδας δεν γίνονταν αντιληπτά (Δούση, 2016). Στο πλαίσιο αυτό έγινε μια προσπάθεια «συναρμογής εθνικών επιδιώξεων και ευρωπαϊκών αναζητήσεων» (Μπότσιου, 2005). Σταδιακά, η «Ευρώπη» αναγνωρίστηκε στη συλλογική αντίληψη ως εγγυήτρια της ελληνικής ασφάλειας (Βαληνάκης, 1991), ενώ η συμμετοχή στο εγχείρημα ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης θα γινόταν στο εξής συστημική μεταβλητή στη διαμόρφωση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής (Βαληνάκης, 2010b).

Το δεύτερο δομικό χαρακτηριστικό είναι η αναπροσαρμογή των σχέσεων με το ΝΑΤΟ. Μετά την αποτυχία του ελιγμού της αποχώρησης από το στρατιωτικό σκέλος της βορειοατλαντικής συμμαχίας, η οποία είχε ως αποτέλεσμα την αύξηση του στρατιωτικών εξοπλισμών ώστε να επιτευχθεί η «εσωτερική εξισορρόπηση» της Τουρκίας (Θεοδωρόπουλος, 2016), η Ελλάδα επανήλθε στο πρότερο καθεστώς το 1980. Ωστόσο, όπως παρατηρεί ο Σβολόπουλος (2003), «το βάρος της στρατιωτικής βοήθειας είχε στο μεταξύ βαθμιαία μετακυλισθεί από τη δωρεάν παροχή στις πωλήσεις με πίστωση, οι οποίες όμως έτειναν και αυτές, βάσει νομοθετικών ρυθμίσεων, να

μειωθούν». Παράλληλα, πάντως, η Ελλάδα συνέχιζε να συμμετέχει στο πρόγραμμα για μετεκπαίδευση προσωπικού στις Η.Π.Α.

Το τρίτο δομικό χαρακτηριστικό είναι μια βαθμιαία δραστηριοποίηση για την αξιοποίηση ωφελειών που μπορούν να προκύψουν από την πολυμερή διπλωματία. Όπως παρατηρεί η Δούση (2016), η θέση της χώρας στον Ο.Η.Ε. σταδιακά αναβαθμίζεται καθώς αναπτύσσεται για πρώτη ίσως φορά δραστηριότητα προς την εξυπηρέτηση όχι μόνο εθνικών αλλά και συλλογικών συμφερόντων. Η Ελλάδα σημειώνει κάποιες σημαντικές διαπραγματευτικές επιτυχίες, όπως η αποτύπωση στο κείμενο της Σύμβασης των Ηνωμένων Εθνών για το Δίκαιο της Θάλασσας το 1982 αρκετών θέσεων που υποστήριζε η χώρα. Είναι, πάντως, ακόμα αισθητή η αδυναμία της Ελλάδας να εντάξει τα προβλήματα ελληνικού ενδιαφέροντος σε ένα διεθνές πλαίσιο καθώς και να αρθρώσει επιχειρηματολογία με τέτοιο τρόπο ώστε να γίνεται αντιληπτή από δυνητικούς συμμάχους. Όπως σημειώνει ο Βαληνάκης (2010α), η ελληνική στάση στους διεθνείς οργανισμούς και στις πολυμερείς συνδιασκέψεις εξακολουθεί να χαρακτηρίζεται από την προσπάθεια εξασφάλισης κερδών και ερεισμάτων έναντι της Τουρκίας.

Το τέταρτο δομικό χαρακτηριστικό της εξωτερικής πολιτικής αυτής της περιόδου έχει να κάνει με το φόβο που προκαλούν οι αναθεωρητικές επιδιώξεις της Τουρκίας. Το γεγονός αυτό έχει επισημανθεί από αρκετούς αναλυτές (Θεοδωρόπουλος, 2016, σελ. 118; Τσάκωνας, 2016, σελ. 115), ωστόσο αυτός ο οποίος κατόρθωσε να αποτυπώσει ακριβέστερα το πρόβλημα είναι ο Διαμαντούρος (2001), ο οποίος, αναφερόμενος στην ελληνική εξωτερική πολιτική, μίλησε για «κουλτούρα του αδυνάμου». Αυτή η κουλτούρα αποτυπώνεται ανάγλυφα στη στρατηγική επιλογή της Ελλάδας να μπλοκάρει αυτή την περίοδο ευρωπαϊκές πολιτικές που έχουν να κάνουν με την Τουρκία⁴. Παράλληλα, μέχρι το 1999 δεν έχει καμία απολύτως επιρροή στο σύστημα λήψης αποφάσεων της Ε.Ε.⁵, επιλέγοντας συνειδητά να εμποδίζει την ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας και αδυνατώντας να αξιοποιήσει το πλεονέκτημα που της δίνει η ιδιότητα του μέλους της Ε.Ε. (Θεοδωρόπουλος, 2016).

---

⁴ Διαδικασία downloading

⁵ Διαδικασία uploading

2.2 Οι ελληνοτουρκικές κρίσεις της περιόδου 1974-1999

Τα νέα δεδομένα που δημιούργησε η τουρκική εισβολή στην Κύπρο ήταν το πρώτο ζήτημα εξωτερικής πολιτικής που είχε να αντιμετωπίσει η πρώτη Κυβέρνηση της Μεταπολίτευσης. Παρά το γεγονός ότι η στρατιωτική επέμβαση της Τουρκίας στην Κύπρο αναγνωρίστηκε αμέσως ως «εισβολή» από τη διεθνή κοινότητα, η Ελλάδα αποσύρεται από το στρατιωτικό μέλος του NATO διαμαρτυρόμενη για την μη επέμβασή του για να αποτρέψει την εισβολή. Η επικρατέστερη σήμερα άποψη στην ακαδημαϊκή κοινότητα είναι ότι επρόκειτο για μία κίνηση λανθασμένη, με τον Καιρίδη (2005) να εκτιμά πως κακώς η Ελλάδα θεώρησε τον ευρωπαϊκό προσανατολισμό της χώρας ως αντίβαρο ικανό να αντισταθμίσει την αμερικανική προστασία που παρείχε το πλαίσιο του NATO, καθώς υποτιμήθηκε «ο ατλαντισμός των περισσότερων ευρωπαϊκών κυβερνήσεων, με εξαίρεση ίσως της Γαλλίας, και η στρατιωτική κυριαρχία των Η.Π.Α. στη Μεσόγειο μέσω του 6^{ου} Στόλου».

Η επόμενη κρίση στις σχέσεις της Ελλάδας με την Τουρκία δημιουργήθηκε τον Αύγουστο του 1976, όταν το τουρκικό ερευνητικό πλοίο SismiK ξεκίνησε έρευνες στην κατά τους Έλληνες ελληνική υφαλοκρηπίδα και κατά τους Τούρκους αμφισβητούμενη. Η Ελλάδα προσέφυγε ταυτόχρονα στο Συμβούλιο Ασφαλείας του Ο.Η.Ε. και στο Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης, από το οποίο επεδίωκε την επίλυση της διαφοράς για την υφαλοκρηπίδα καθώς και τη λήψη προσωρινών μέτρων. Το δικαστήριο έκρινε πως οι τουρκικές έρευνες δεν συνιστούν διακατοχή του Αιγαίου και επομένως δεν μπορούσαν να ληφθούν προσωρινά μέτρα.

Το Μάρτιο του 1987 οι δύο χώρες έφτασαν στα πρόθυρα της σύγκρουσης λόγω του απόπλου στο Αιγαίο του τουρκικού ωκεανογραφικού πλοίου Sismik. Το περιστατικό έμεινε γνωστό ως Sismik2 και αποτέλεσε άλλη μια έμπρακτη αμφισβήτηση της ελληνικής υφαλοκρηπίδας από την τουρκική πλευρά. Η σύγκρουση αποφεύχθηκε χάρη στην έγκαιρη παρέμβαση του NATO, δια του Γενικού Γραμματέα του.

Το 1995, η Ελλάδα επικυρώνει με τον νόμο 2321/1995 τη Διεθνή Σύμβαση του Δικαίου της Θάλασσας, η οποία είχε υπογραφεί το 1982, επιφυλασσομένη του δικαιώματος που αυτή παρείχε για επέκταση της αιγιαλίτιδας ζώνης στα 12 ναυτικά μίλια. Η Τουρκία, παρόλο που η ίδια είχε ήδη επεκτείνει τη δική της αιγιαλίτιδα ζώνη στον Εύξεινο Πόντο

και στη Μεσόγειο, αντέδρασε περνώντας τον Ιούνιο του ίδιου έτους από την τουρκική εθνοσυνέλευση ψήφισμα το οποίο απειλούσε με πόλεμο την Ελλάδα σε περίπτωση επέκτασης της αιγιαλίτιδας ζώνης πέραν των 6 ναυτικών μιλίων.

Μερικούς μήνες αργότερα σημειώθηκε η κρίση στα Ίμια. Οι δύο χώρες έφτασαν πιο κοντά από ποτέ στη σύγχρονη ιστορία τους στη σύγκρουση και μάλιστα μεταξύ στόλων. Τα πνεύματα ηρέμησαν χάρη στη μεσολάβηση των Η.Π.Α., ενώ χαρακτηριστική υπήρξε η απροθυμία των ευρωπαϊκών θεσμών να μεσολαβήσουν με οποιοδήποτε τρόπο.

Το τελευταίο χρονικά γεγονός που σημάδεψε τις ελληνοτουρκικές σχέσεις της περιόδου αυτής είχε να κάνει με την περίπτωση Οτσαλάν στις αρχές του 1999. Η Τουρκία φτάνει στο σημείο να απειλήσει την Ιταλία με διπλωματικό επεισόδιο σε περίπτωση που δεχτεί στο έδαφός της τον Κούρδο επικεφαλής του Εργατικού Κόμματος, τον οποίο θεωρούσε «τρομοκράτη». Τελικά, ο Οτσαλάν καταλήγει στην ελληνική πρεσβεία στην Κένυα και στη συνέχεια με τη βοήθεια αμερικανών πρακτόρων καταλήγει στις τουρκικές φυλακές (Weiner, 1999).

Η περίοδος αυτή χαρακτηρίζεται από μια προσπάθεια της Τουρκίας (Turkish Ministry of Foreign Affairs, 2011) να διευρύνει τον κατάλογο των προς συζήτηση θεμάτων με την Ελλάδα, θέτοντας ζητήματα τα οποία η Ελλάδα δεν αναγνωρίζει. Τα κυριότερα από τα ζητήματα αυτά είναι η αμφισβήτηση του δικαιώματος της Ελλάδας να επεκτείνει τα χωρικά της ύδατα στα 12 ν. μ., η αποστρατικοποίηση των νησιών του ανατολικού Αιγαίου, το εύρος του ελληνικού εναέριου χώρου των 10 ν. μ. καθώς και η δικαιοδοσία ελέγχου των πτήσεων στην Περιοχή Πληροφοριών Πτήσεων Αθηνών, η αμφισβήτηση της Συνθήκης της Λωζάννης ως προς τα δικαιώματα των Ελλήνων της Κωνσταντινούπολης, της Ίμβρου και της Τενέδου και οι αιτιάσεις για παραβίαση των δικαιωμάτων της μουσουλμανικής μειονότητας της Θράκης. Στη δεκαετία του 1990 η Τουρκία ανέπτυξε και τη θεωρία των «γκρίζων ζωνών», βάσει της οποίας αμφισβητεί την κυριαρχία της Ελλάδας σε οποιοδήποτε νησί ή βραχονησίδα στο Αιγαίο δεν έχει αποδοθεί στην Ελλάδα με διεθνή συνθήκη. Από την πλευρά της, η Ελλάδα (Hellenic Ministry of Foreign Affairs, 2018) αναγνωρίζει μόνο το ζήτημα της οριοθέτησης της υφαλοκρηπίδας ως τη μόνη διαφορά της με την Τουρκία.

2.3 Αξιολόγηση της πολιτικής εξισορρόπησης της Τουρκίας την περίοδο 1974-1999

Η είσοδος στη Μεταπολιτευτική Περίοδο συνοδεύτηκε από την αποχώρηση της Ελλάδας από το στρατιωτικό σκέλος του ΝΑΤΟ, όπως είδαμε προηγουμένως. Η Ελλάδα αντικαθιστά αρχικά την πολιτική της «εξωτερικής εξισορρόπησης» της προηγούμενης περιόδου με μία πολιτική «εσωτερικής εξισορρόπησης», η οποία βασιζόταν στην ανεξάρτηση από τις Η.Π.Α. και το ΝΑΤΟ, αλλά είχε και συνέπειες με κυριότερη την αύξηση των στρατιωτικών εξοπλισμών.

Ο Πλατιάς (2005), κάνει διάκριση της «εσωτερικής εξισορρόπησης» σε «ποσοτική» και «ποιοτική», εκτιμώντας ότι «ο ανταγωνισμός με την Τουρκία σε ποσοτικό επίπεδο δεν οδηγεί πουθενά». Προτεραιότητα, κατ' αυτόν θα πρέπει να έχει η «ποιοτική εξισορρόπηση» της Τουρκίας, η οποία πρέπει να στηρίζεται σε οπλικά συστήματα υψηλής τεχνολογίας και τεχνολογικής καινοτομίας αλλά και σε επαγγελματικά στελέχη στις ένοπλες δυνάμεις.

Όσον αφορά τη συμμετοχή της χώρας στους Διεθνείς Οργανισμούς, η Ε. Χειλά (2005) επισημαίνει ότι την περίοδο 1974-1981 η ελληνική εξωτερική πολιτική υπήρξε «πολυκεντρική», προσπαθώντας να ισορροπήσει μεταξύ των ευκαιριών για πολυμερή διπλωματία που προσέφερε η Γενική Συνέλευση του Ο.Η.Ε. και στον στρατηγικό στόχο της χώρας που ήταν η ένταξη στην Ε.Ο.Κ. Ωστόσο, η Ελλάδα φαίνεται να επένδυσε στα Ηνωμένα Έθνη περισσότερο απ' ότι επέτρεπε η διεθνής συγκυρία.

Ο Χ. Ροζάκης (2005) διακρίνει τρεις διαφορετικές «χρήσεις» του διεθνούς δικαίου από την ελληνική εξωτερική πολιτική της περιόδου 1974-1999. Την περίοδο 1974-1981 η χώρα κάνει «ευρεία χρήση» της επίκλησης του Διεθνούς Δικαίου προσπαθώντας να διαπραγματευτεί με την Τουρκία «εφ' όλης της ύλης» όλα τα ανοιχτά ζητήματα που υπάρχουν ανάμεσα στις δύο χώρες. Την περίοδο 1981-1996 γίνεται μια «επιλεκτική χρήση» του Διεθνούς Δικαίου, αφού η εξωτερική πολιτική διαλέγει ποιους κανόνες του θα επικαλεστεί προκειμένου να προωθήσει ζητήματα εθνικού συμφέροντος. Μετά το 1996 επιχειρείται μια προσπάθεια επαναπροσέγγισης με την Τουρκία στο πλαίσιο της Ε.Ε.

Η διαφορετική αντιμετώπιση της περίπτωσης της εισβολής του Ιράκ στο Κουβέιτ σε σχέση με την εισβολή της Τουρκίας στην Κύπρο αλλά και εν γένει η στάση του ΝΑΤΟ

στις ελληνοτουρκικές κρίσεις της περιόδου έκαναν σαφές ότι η χώρα δεν μπορούσε να περιμένει πολλά σε επίπεδο παροχής «αίσθησης ασφαλείας» από τους Διεθνείς Οργανισμούς. Παράλληλα, όσο ο στόχος της Ενωμένης Ευρώπης γινόταν πιο ρεαλιστικός, από τα μέσα της δεκαετίας του 1990, τόσο η Ελλάδα άρχισε να ευθυγραμμίζει τη θέση της στα Ηνωμένα Έθνη με αυτή των υπόλοιπων κρατών της Ε.Ε., εντάσσοντας και το Κυπριακό σε αυτό το πλαίσιο(Χειλά, 2005).

Ο Κ. Υφαντής (2005) εκτιμά ότι κατά τη δεκαετία του 1980 η συμμετοχή στους ευρωπαϊκούς θεσμούς έδωσε τη δυνατότητα στην Ελλάδα να σχεδιάσει μια περισσότερο αποτελεσματική πολιτική «εξωτερικής εξισορρόπησης». Αναδεικνύει, παράλληλα, το ζήτημα της δομής του διεθνούς συστήματος ως καθοριστικού για τη διαμόρφωση μιας αποτελεσματικής ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, εστιάζοντας στη μετατροπή του αυστηρού διπολικού συστήματος σε χαλαρό στα μέσα της δεκαετίας του 1970 καθώς και στη συστημική αλλαγή του 1990. Η κατάρρευση του διπολικού συστήματος και η αξιολόγηση της Τουρκίας από τις Η.Π.Α. ως σχετικά σημαντικότερου συμμάχου στο «ηγεμονικό» όπως το χαρακτηρίζει σύστημα που προέκυψε μετά το 1990 έκαναν τη στροφή της Ελλάδας προς την Ευρώπη μονόδρομο.

Στο πλαίσιο της Ε.Ο.Κ., και μετέπειτα της Ε.Ε., μεγάλες προοπτικές άνοιγε, επίσης, η δυνατότητα προώθησης θεμάτων ελληνικού ενδιαφέροντος μέσω του θεσμού της Προεδρίας του Συμβουλίου, ο οποίος επεφύλασσε στην προεδρεύουσα χώρα έναν «ηγετικό» ρόλο (N.Nugent, 2012) με αρκετά προνόμια σε ζητήματα καθορισμού της θεματικής ατζέντας. (Πασάς, 2009; Μούσης, 2013). Η ελληνική πλευρά αξιοποίησε το πλεονέκτημα αυτό χρησιμοποιώντας την εξουσία που της παρείχε ο «ουδέτερος» θεσμικός ρόλος της Προεδρίας του Συμβουλίου για να επιτύχει την άμεση πολιτική καταδίκη της ανακήρυξης του τουρκοκυπριακού ψευδοκράτους τον Νοέμβριο του 1983, καταφέροντας μάλιστα να θέσει το θέμα στην ημερήσια διάταξη της συζήτησης αυθημερόν (Παγουλάτος και Μπλαβούκος, 2004).

3. Η περίοδος 1999-2018

3.1 Οι αναζητήσεις της εξωτερικής πολιτικής της περιόδου 1999-2018: Προς μια νέα μεταμοντέρνα αντίληψη

Το 1999 ανοίγει ένα καινούριο κεφάλαιο στην ιστορία των ελληνοτουρκικών σχέσεων καθώς στο Ευρωπαϊκό Συμβούλιο του Ελσίνκι η Ελλάδα αλλάζει τη στάση της σχετικά με την ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας. Με την κίνηση αυτή επιδιώχθηκε η μείωση των εντάσεων στις ελληνοτουρκικές σχέσεις, η δημιουργία προϋποθέσεων μείωσης των στρατιωτικών δαπανών, η άρση του casus belli από την Τουρκία, ενέργεια η οποία αποτελεί προϋπόθεση για την ένταξή της στην Ε.Ε., η αποσύνδεση της ένταξης της Κύπρου στην Ε.Ε. από την επίλυση του κυπριακού ζητήματος και η προσπάθεια άσκησης πίεσης προς την Τουρκία να ενεργεί πιο «υπεύθυνα» σε ζητήματα μετανάστευσης, καθώς με το bordering out που επιχειρείται η Τουρκία θα είναι η κύρια χώρα πρώτης εισόδου προσφύγων/μεταναστών και όχι η Ελλάδα.

Το χαρακτηριστικό της εξωτερικής πολιτικής της Ελλάδας σε σχέση με την Τουρκία αυτή την περίοδο είναι μια προσπάθεια «κοινωνικοποίησης» και «εξευρωπαϊσμού» της (Σκορδέλη, 2010, σελ. 254). Κατά τον Κ. Υφαντή (2005), η «υπόθεση εργασίας» είναι ότι όσο πιο πολύ ενσωματώνεται η Τουρκία στο ευρωπαϊκό σύστημα ολοκλήρωσης τόσο πιο πολύ θα απαξιώνεται η απειλή άσκησης βίας από την Τουρκία στο Αιγαίο. Η υπόθεση αυτή οδήγησε στη σταθερή υποστήριξη της τουρκικής υποψηφιότητας για πλήρη ένταξη στην Ε.Ε. και στην προσπάθεια επίλυσης των διμερών διαφορών εντός του ευρωπαϊκού πλαισίου όπου η Ελλάδα διέθετε συγκριτικό πλεονέκτημα.

Παράλληλα, η Ελλάδα εμφανίζεται να υποστηρίζει σταθερά τόσο τη διεύρυνση όσο και την εμβάθυνση της συνεργασίας ανάμεσα στα κράτη-μέλη, αλλά και την ομοσπονδιακή προοπτική της Ε.Ε. Όπως σημειώνει ο Ιωακείμης (2010), η ελληνική αυτή επιδίωξη είναι εμφανής ήδη από τις αρχές της δεκαετίας του 1990 αλλά συγκεκριμενοποιήθηκε με θέσεις υπέρ της ομοσπονδιοποίησης κατά τη διάρκεια των διαπραγματεύσεων της Συνθήκης της Νίκαιας (2000) αλλά και της Συνταγματικής Συνθήκης (2002-2003). Επιπλέον, η χώρα έχει ταχθεί υπέρ θεσμικών καινοτομιών όπως η δημιουργία θέσης Υπουργού Εξωτερικών για την Ε.Ε., κάνοντας σαφές πως επιδίωξη της είναι να μετατρέψει τα εθνικά ζητήματα ασφαλείας σε ευρωπαϊκά.

Προς αυτήν την κατεύθυνση, κεντρικό στοιχείο της ευρωπαϊκής πολιτικής της Ελλάδας αποτελεί η στήριξη της ανάπτυξης της Κ.Ε.Π.Π.Α. της Ε.Ε. καθώς και μιας ανεξάρτητης Ε.Π.Π.Α. Η Ελλάδα έχει υπάρξει από τους πιο ένθερμους υποστηρικτές μιας Ε.Π.Α.Α. με ανεξάρτητο σύστημα λήψης αποφάσεων που να ανταποκρίνεται στις ανάγκες των κρατών-μελών της Ε.Ε. και δευτερευόντως στις ανάγκες τρίτων κρατών και σε αυτό το πλαίσιο πρέπει να εκτιμηθεί η σταθερή άρνησή της να αποκτήσει η Τουρκία περισσότερα δικαιώματα στην Ε.Π.Α.Α. από αυτά που απολαμβάνει λόγω της ειδικής σχέσης της με την Ε.Ε. (Σκορδέλη, 2010). Επιδιώκει επίσης σταθερά τη συμπερίληψη του συνόλου των θεμάτων της εξωτερικής πολιτικής στο πεδίο της Κ.Ε.Π.Π.Α. και παρουσιάζεται ανοιχτή στην προοπτική μορφών ενισχυμένης συνεργασίας στην περίπτωση που δεν καταστεί δυνατή η ανάπτυξη δράσεων εξωτερικής πολιτικής και άμυνας με τη συμμετοχή του συνόλου των κρατών της Ε.Ε.

Χαρακτηριστικό των αναζητήσεων της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής της περιόδου είναι ότι ύστερα από ελληνική πρόταση συμπεριλήφθηκε στο σχέδιο του Ευρωπαϊκού Συντάγματος η ρήτρα της «αμοιβαίας συνδρομής», η οποία προσέδιδε στην Ε.Ε. τον χαρακτήρα ενός συλλογικού συστήματος ασφαλείας (Ιωακειμίδης, 2010). Επίσης, έχοντας αναλάβει το ρόλο της Προεδρίας του Συμβουλίου τρεις φορές στο παρελθόν, η Ελλάδα άρχισε πλέον να συνειδητοποιεί τις δυνατότητες που προσφέρει ο θεσμός για την ανακίνηση θεμάτων εθνικού ενδιαφέροντος. Η τέταρτη ελληνική προεδρία του πρώτου εξαμήνου του 2003 προτεραιοποιεί μεταξύ άλλων ζητήματα μεταναστευτικής πολιτικής της Ε.Ε., τα οποία έπαιξαν το δικό τους ρόλο και στις ελληνοτουρκικές σχέσεις από το 2005 μέχρι σήμερα.

3.2 Οι ελληνοτουρκικές κρίσεις της περιόδου 1999-2018

Από το 1999 ξεκίνησε μια περίοδος εξομάλυνσης στις ελληνοτουρκικές σχέσεις στην οποία συνέβαλαν αφενός η «διπλωματία των σεισμών» αφετέρου η αλλαγή της ελληνικής στάσης όσον αφορά την ευρωπαϊκή προοπτική της Τουρκίας. Πεδίο αντιπαράθεσης της Ελλάδας με την Τουρκία την περίοδο αυτή αποτέλεσε το μεταναστευτικό ζήτημα. Ειδικά το 2015 σημειώθηκαν αυξημένες μεταναστευτικές/προσφυγικές ροές. Κυρίως από τα θαλάσσια σύνορα με την Τουρκία.

Ένα δεύτερο σημείο τριβής αποτέλεσε το αίτημα επανέκδοσης στην Τουρκία των οχτώ Τούρκων αξιωματικών που είχαν συμμετάσχει στην απόπειρα πραξικοπήματος το

καλοκαίρι του 2016. Στις αρχές του 2018 συνελήφθησαν δύο Έλληνες στρατιωτικοί στον Έβρο και η τουρκική ηγεσία επεδίωξε την ανταλλαγή τους με τους οχτώ πραξικοπηματίες. Τελικά, το αρμόδιο τουρκικό δικαστήριο αποφάσισε να αφεθούν ελεύθεροι μέχρι να γίνει η δίκη τους.

3.3 Η ελληνική εξωτερική πολιτική και τα όρια του εξευρωπαϊσμού

Η στρατηγική επιλογή της Ελλάδας το 1999 κρίνεται επιτυχημένη από την πλειοψηφία των μελών της διεθνολογικής κοινότητας. Μεταξύ άλλων, η ελληνική εξωτερική πολιτική σταμάτησε να στηρίζεται στην πολιτική του εθνικού βέτο, των «υποσημειώσεων» και της διαφοροποίησης από κοινές αποφάσεις.

Όπως παρατηρεί ο Λ. Τσούκαλης (2005) «ο βαθμιαίος εξευρωπαϊσμός της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής συνέβαλε καθοριστικά στον τρόπο με τον οποίο η ίδια η χώρα αυτοπροσδιορίζεται ως μέλος της Ε.Ε. Ο Π. Καζάκος (2005) από την πλευρά του τονίζει ότι ενώ μέχρι το 1999 ακολουθήθηκε μια «ρεαλιστική» πολιτική όσον αφορά τα «εθνικά θέματα», μέσα από μία μακριά διαδικασία μάθησης οδηγηθήκαμε σε αναγνώριση της πραγματικότητας της «αλληλεξάρτησης» και της προσπάθειας για οικοδόμηση μιας «ευρωπαϊκής ταυτότητας». Σε αυτή την προσπάθεια, η Τουρκία θεωρείται απαραίτητη για την οικοδόμηση ενός ευρωπαϊκού συστήματος ασφάλειας και άμυνας και αυτή την πραγματικότητα αντανάκλα η ένταξη στην ατζέντα της Συνόδου Κορυφής το 1999 στο Ελσίνκι τόσο της τουρκικής υποψηφιότητας όσο και ζητημάτων που έχουν να κάνουν με μια πιο ενισχυμένη Ε.Π.Α.Α. (Τσάκωνας, 2018).

Το πρώτο όφελος για την Ελλάδα υπήρξε η ένταξη της Κύπρου στην Ε.Ε., πράγμα που ήταν και ένα από τα βασικά ζητούμενα της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, ενώ ταυτόχρονα η ελληνοτουρκική διένεξη μετατράπηκε σε ευρωπαϊκό πρόβλημα αφού οι ευρωπαϊκοί θεσμοί αναλάμβαναν πλέον κεντρικό ρόλο στις διαπραγματεύσεις με την Τουρκία (Φραγκονικολόπουλος, 2015). Η στάση της Τουρκίας απέναντι στην Κύπρο εξακολούθησε να είναι προβληματική πάντως παρά την επίδραση που είχε η ευρωπαϊκή προοπτική στην αλλαγή της ρητορικής και των πράξεων της τουρκικής και τουρκοκυπριακής πλευράς (Tocci, 2003), ενώ και οι προτάσεις των αρχών της πρώτης δεκαετίας του 20^{ου} αιώνα από τον Ο.Η.Ε. δεν βοήθησαν στην επίλυση του Κυπριακού. Ο Χατζηβασιλείου (2010) παρατηρεί ότι πολλά επιστημονικά έργα είδαν κριτικά το σχέδιο Ανάν, καθώς θεωρούν ότι στην προσπάθεια να εξασφαλιστεί η τουρκική ανοχή,

αγνοήθηκαν οι κυπριακές ευαισθησίες σε όλα τα επίπεδα. Από την άλλη, παρατηρεί πως τα περισσότερα έργα που είδαν θετικά το σχέδιο Ανάν είχαν έναν ξεκάθαρο πολιτικό χαρακτήρα.

Το δεύτερο όφελος υπήρξε η εξασφάλιση ότι για να μπει η Τουρκία στην Ε.Ε. πρέπει να τηρούνται μια σειρά από ενταξιακά κριτήρια. Τα σημαντικότερα από αυτά ήταν ο σεβασμός των αρχών της καλής γειτονίας, η επίλυση των διαφορών σε διπλωματικά πλαίσια και η προσφυγή στο Διεθνές Δικαστήριο της Χάγης για το θέμα της υφαλοκρηπίδας, εφόσον αυτό χρειαστεί. Το σημαντικό για την Ελλάδα είναι ότι τα κράτη-μέλη της Ε.Ε. όπως και η ίδια η Ε.Ε., έχουν επικυρώσει τη Σύμβαση του Δικαίου της Θάλασσας του 1982. Επομένως, η ολοκλήρωση της ενταξιακής πορείας της Τουρκίας προϋποθέτει την αποδοχή της Σύμβασης, την οποία δεν έχει ακόμα υπογράψει, απειλώντας με πόλεμο την Ελλάδα σε περίπτωση χρήσης των ευεργετικών για αυτήν διατάξεών της για επέκταση των χωρικών υδάτων μέχρι 12 ν. μ.

Το τρίτο όφελος έχει να κάνει με ζητήματα μεταναστευτικής πολιτικής, τα οποία έχουν γίνει αντικείμενο διαπραγματεύσεων μεταξύ Ε.Ε.-Τουρκίας, σε μια προσπάθεια να δοθούν κίνητρα στην Τουρκία να υιοθετήσει μια πιο υπεύθυνη στάση. Ο T. Krumm (2015) εκτιμά ότι η διαπραγμάτευση μεταξύ Ε.Ε.-Τουρκίας για το μεταναστευτικό - που στην πορεία οδήγησε στη συμφωνία της 21^{ης} Μαρτίου του 2016- υπήρξε ένα «παιγνίο» εντός ενός άλλου ευρύτερου «παιγνίου», που είναι η διαπραγμάτευση για την είσοδο της Τουρκίας στην Ε.Ε. Εκτιμά ότι η μη επίτευξη συμφωνίας για το μεταναστευτικό θα ήταν ξεκάθαρα σε βάρος της Ε.Ε.-και κατ' επέκταση της Ελλάδας- καθώς η χρονοτριβή στο ζήτημα αυτό αποτελούσε ισχυρό διαπραγματευτικό χαρτί της Τουρκίας. Ωστόσο, το τελικό αποτέλεσμα της διαπραγμάτευσης αυξάνει κατά τον Krumm τη διαπραγματευτική δύναμη κάθε μέλους της Ένωσης ξεχωριστά στο ζήτημα της συζήτησης για την ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε., δυνατότητα που δεν θα υπήρχε χωρίς την άρση του ελληνικού βέτο το 1999.

Σε έναν απολογισμό των αποτελεσμάτων της συμφωνίας μεταξύ Ε.Ε. και Τουρκίας δύο περίπου χρόνια μετά την υπογραφή της, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή (2018a) επισημαίνει ότι από τις 197.166 αφίξεις προσφύγων/μεταναστών στα ελληνικά νησιά διαμέσου Τουρκίας τον Οκτώβριο του 2015, ο αριθμός έπεσε στις 1.191 αφίξεις το Φεβρουάριο του 2018. Χαρακτηριστικό είναι ότι το Μάρτιο του 2016, το μήνα δηλαδή που

υπογράφηκε η συμφωνία, καταγράφηκαν 28.082 αφίξεις⁶, ενώ τον ακριβώς επόμενο μήνα περιορίστηκαν σε 3.935, σημειώνοντας μια πτώση της τάξης του 86%. Σύμφωνα με την ίδια πηγή, ο ημερήσιος αριθμός των αφίξεων από 6.360 τον Οκτώβριο του 2015 και 3.222 τον Δεκέμβριο του 2015, διατηρείται κοντά στις 80 από τις 21 Μαρτίου 2016 και μετά. Πρόκειται για μία εξέλιξη που οφείλεται στο διάλογο Ε.Ε.-Τουρκίας, τις ευνοϊκές συνθήκες για τον οποίο δημιούργησε μεταξύ άλλων και η απαγκίστρωση της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής από την εσωστρέφεια του παρελθόντος.

Ο Λ. Τσούκαλης (2005) εκτιμά, πάντως, ότι τα όρια του εξευρωπαϊσμού της εξωτερικής πολιτικής εξαρτώνται από αστάθμητους παράγοντες. Η συμπεριφορά της Τουρκίας, για παράδειγμα, χαρακτηρίζεται από αρκετά στοιχεία προ-νεωτερικότητας, όπως οι αλυτρωτικές τάσεις και η απειλή χρήσης βίας για την επίλυση διακρατικών διαφορών, και είναι αμφίβολο αν θα καταφέρει να προσαρμοστεί ποτέ στα δεδομένα μιας μεταμοντέρνας Ε.Ε. Τα όρια του εξευρωπαϊσμού της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, πάντως, εξαρτώνται και από την ίδια την εμβάθυνση της συνεργασίας στην Ε.Ε., καθώς εκτιμάται (Ντόκος, 2018) ότι μόνο στην περίπτωση που επιτευχθεί το στάδιο υπερεθνικής ολοκλήρωσης της πολιτικής ένωσης και δημιουργηθεί κοινή αμυντική και εξωτερική πολιτική θα μπορούν να είναι πλήρως κατοχυρωμένα τα ελληνικά κυριαρχικά δικαιώματα.

---

⁶ Από τις οποίες οι 25.004 ήταν μέχρι τις 21 Μαρτίου που υπογράφηκε η συμφωνία και οι 3.078 μετά την υπογραφή της

Κεφάλαιο Γ: Προοπτικές εξωτερικής εξισορρόπησης της Τουρκίας από την Ελλάδα μέσω Διεθνών Οργανισμών.

1. Πρώτο ερευνητικό ζητούμενο: Η προοπτική της πλήρους ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε. ως μέσου εξωτερικής εξισορρόπησης της από την Ελλάδα

1.1 Η ενταξιακή πορεία της Τουρκίας στην Ε.Ε.

Ήδη από τα τέλη της δεκαετίας του '50 η Τουρκία είχε δείξει ενδιαφέρον για συμμετοχή στα αμοιβαία οικονομικά οφέλη που θα μπορούσε να αποφέρει μια τελωνειακή ένωση με την άρτι τότε δημιουργηθείσα Ε.Ο.Κ. Το 1959, δύο μόλις χρόνια μετά την υπογραφή της ιδρυτικής της Ε.Ο.Κ. συνθήκης της Ρώμης, η Τουρκία υποβάλλει αίτηση τελωνειακής σύνδεσης με αυτή. Η συμφωνία της Άγκυρας, που υπογράφηκε το 1963, αποτέλεσε την έναρξη μιας διαδικασίας που τερματίστηκε το 1995, οπότε η Ελλάδα αποφασίζει να άρει το εμπάργκο για την τελωνειακή ένωση της γειτονικής χώρας με την Ε.Ε., και είχε σαν ενδιάμεσο σταθμό την επίσημη αίτηση της Τουρκίας για ένταξη στην τότε Ε.Ο.Κ., τον Απρίλιο του 1987. (European Commission 2018b).

Η αλλαγή αυτή στην πολιτική της Ελλάδας απέναντι στην προοπτική πλήρους ένταξης της Τουρκίας στην Ε.Ε. επιβεβαιώνεται το 1999, στη Σύνοδο Κορυφής του Ελσίνκι. Η Τουρκία αποκτά επίσημα το καθεστώς της χώρας που είναι σε διαδικασία ένταξης στην Ε.Ε., με την Ελλάδα να μην ασκεί βέτο. Τα χρόνια που θα ακολουθήσουν, η Ελλάδα γίνεται μια από τις πιο ένθερμες χώρες όσον αφορά την υποστήριξη της ευρωπαϊκής προοπτικής της Τουρκίας. Χωρίς να παραγνωρίζεται η σημασία της «εσωτερικής εξισορρόπησης» της γειτονικής χώρας μέσω της προσπάθειας να διατηρηθεί μια υποτυπώδης ισορροπία ισχύος, το βάρος πλέον πέφτει στην προσπάθεια «κοινωνικοποίησης» και «εξευρωπαϊσμού» της Τουρκίας, η οποία γίνεται μέσα από το διάλογο με τα θεσμικά όργανα της Ε.Ε.

Το Δεκέμβριο του 2004 αποφασίζεται η έναρξη των διαπραγματεύσεων της Ε.Ε. με την Τουρκία υπό συγκεκριμένους όρους. Οι διαπραγματεύσεις ξεκίνησαν τον Οκτώβριο του 2005 και το ζητούμενο ήταν η υιοθέτηση και η εφαρμογή από την Τουρκία του ευρωπαϊκού κεκτημένου, το οποίο αποτελείται από περίπου 130.000 σελίδες νομικών κειμένων χωρισμένων σε 35 κεφάλαια και το οποίο συνεχώς εμπλουτίζεται με νέους κανονισμούς, οδηγίες και αποφάσεις.

Μέχρι το 2017 έχουν ανοίξει μόλις 16 από τα 35 κεφάλαια διαπραγματεύσεων μεταξύ Τουρκίας και Ε.Ε., ενώ έχει κλείσει μόλις ένα, αυτό που αφορά θέματα επιστήμης και έρευνας. Σημαντικά προσκόμματα στην εξέλιξη των διαπραγματεύσεων έχει δημιουργήσει η άρνηση της Τουρκίας να ομαλοποιήσει τις σχέσεις της με την Κυπριακή Δημοκρατία. Το τελευταίο μέχρι τώρα βήμα προς τα μπρος σε πολιτικό επίπεδο στις σχέσεις Ε.Ε.-Τουρκίας είναι η συμφωνία του Μαρτίου του 2016 που αποτέλεσε μεταξύ άλλων βάση για τη συνεργασία σε θέματα βελτίωσης των συνθηκών υποδοχής των προσφύγων/μεταναστών που εισέρχονται από την Τουρκία στην Ε.Ε.

1.2 Ο «έλεγχος» προόδου της Τουρκίας

Η επιτυχία της πολιτικής «εξωτερικής εξισορρόπησης» της Τουρκίας μέσω του διαρκούς διαλόγου με τους ευρωπαϊκούς θεσμούς, ο οποίος έχει σαν τελικό στόχο την πλήρη ένταξη, προϋποθέτει την εκπλήρωση από μέρους της υποψήφιας χώρας μιας σειράς από βασικά κριτήρια. Αυτά έχουν να κάνουν με την ομαλή λειτουργία των δημοκρατικών θεσμών και την εμπέδωση του κράτους δικαίου, τις μεταρρυθμίσεις στη δημόσια διοίκηση, την ανεξαρτησία της δικαστικής εξουσίας, τον σεβασμό των ανθρωπίνων δικαιωμάτων και τη λειτουργία της οικονομίας και τις διεθνείς υποχρεώσεις της χώρας. Παράλληλα, στις υποχρεώσεις της Τουρκίας περιλαμβάνεται η αποδοχή του ευρωπαϊκού κεκτημένου, το οποίο είναι ταξινομημένο σε 35 θεματικά κεφάλαια. Η πρόοδος της Τουρκίας στα ζητήματα αυτά αξιολογείται σε ετήσια βάση από τους ευρωπαϊκούς θεσμούς.

1.2.1 Λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος

Η πρόσφατη αναφορά της Ευρωπαϊκής Επιτροπής για την Τουρκία (European Commission, 2018c), βασιζόμενη στην αξιολόγηση της Επιτροπής της Βενετίας⁷ (Venice Commission, 2017) εκφράζει επιφυλάξεις για το Προεδρικό πολίτευμα που εισήχθη στην Τουρκία με το δημοψήφισμα του Απριλίου του 2017. Συγκεκριμένα, επισημαίνει ότι από το τουρκικό πολίτευμα λείπουν οι απαραίτητοι έλεγχοι και εξισορροπήσεις⁸, ενώ οι τροποποιήσεις που εισήγαγε το Δημοψήφισμα κρίνεται πως

⁷ Συμβουλευτικό σώμα του Συμβουλίου της Ευρώπης, το οποίο αποτελείται από ανεξάρτητους εμπειρογνώμονες σε θέματα Συνταγματικού Δικαίου.

⁸ Checks and balances

αλλοίωσαν τη διάκριση των εξουσιών και έδωσαν «υπερεξουσίες» στον φορέα του Προεδρικού αξιώματος. Μεταξύ αυτών είναι και η δυνατότητα που έχει πλέον να παρεμβαίνει σε επίπεδο δήμων, υποκαθιστώντας με αυτόν τον τρόπο εκλεγμένους αντιπροσώπους και αποδυναμώνοντας την τοπική δημοκρατία.

Παράλληλα, η Commission εκφράζει την ανησυχία της σχετικά με τον τρόπο που επηρέασε τη λειτουργία του δημοκρατικού πολιτεύματος η κήρυξη «κατάστασης έκτακτης ανάγκης» στις 15 Ιουλίου του 2016, σε συνέχεια της προηγηθείσας απόπειρας πραξικοπήματος. Επισημαίνεται πως παρακάμφθηκε σε αρκετές περιπτώσεις η νομοθετική αρμοδιότητα της Βουλής και εκδόθηκαν προεδρικά διατάγματα για να ρυθμιστούν ζητήματα για τα οποία θα έπρεπε να είχε ακολουθηθεί η συνήθης νομοθετική διαδικασία. Επίσης, την κατάργηση της βουλευτικής ασυλίας το Μάιο του 2016, ακολούθησε η σύλληψη βουλευτών του αντιπολιτευόμενου κόμματος HDP, κάποιιοι από τους οποίους έχασαν και την βουλευτική τους έδρα στη συνέχεια.

Όσον αφορά τη δικαστική εξουσία, η Commission επισημαίνει ότι οι προσπάθειες που γίνονται για να επιτευχθεί η πλήρης ανεξαρτησία της, όπως αρμόζει σε ένα πραγματικό κράτος δικαίου, βρίσκονται ακόμα σε πρώιμο στάδιο. Οι πρόσφατες συνταγματικές τροποποιήσεις που αφορούσαν το Συμβούλιο Δικαστών και Εισαγγελέων υπονόμισαν περαιτέρω την ανεξαρτησία της δικαστικής από την εκτελεστική εξουσία. Μεταξύ των προβλημάτων αναφέρεται και η έλλειψη αντικειμενικών κριτηρίων για τις προαγωγές των δικαστικών.

1.2.2 Η λειτουργία της οικονομίας

Η Commission (2018c) θεωρεί πως η τουρκική οικονομία είναι μια ανεπτυγμένη και λειτουργική οικονομία της αγοράς, η οποία είναι ικανή να ανταποκριθεί στις ανταγωνιστικές πιέσεις εντός της Ε.Ε. Εκφράζεται, πάντως, ανησυχία για τον κρατικό παρεμβατισμό, ο οποίος παρόλο που βοήθησε την τουρκική οικονομία να ξεπεράσει τις φυσιολογικές αναταράξεις που προκάλεσε η απόπειρα πραξικοπήματος του 2016, σε γενικές γραμμές αποδοκιμάζεται ως πρακτική. Η έκθεση της Commission επισημαίνει, επίσης, ως ανησυχητικά στοιχεία τον υψηλό πληθωρισμό, την υποτίμηση της τουρκικής λίρας και την αστάθεια των τιμών, δεδομένα που καθιστούν την τουρκική οικονομία ευάλωτη και εξαρτώμενη από ροές κεφαλαίων.

1.2.3 Ανθρώπινα δικαιώματα

Τα τελευταία χρόνια δεν υπάρχει πρόοδος σε ζητήματα που έχουν να κάνουν με την ελευθερία της έκφρασης. Στην αναφορά της Commission (2018c) σχετικά με την Τουρκία, στην έκθεση του Συμβουλίου της Ε.Ε. σχετικά με την πρόοδο της διαδικασίας ένταξης της Τουρκίας (Council of the European Union, 2018, pp. 11-13), αλλά και σε πρόσφατο ενημερωτικό σημείωμα του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου (European Parliament, 2018a) επισημαίνεται πως τα ανθρώπινα δικαιώματα στην Τουρκία υπονομεύτηκαν από ένα πλήθος προεδρικών διαταγμάτων που επικαλούνταν κατάσταση «έκτακτου ανάγκης». Μάλιστα, το εύρος των κρατικών δράσεων που λαμβάνουν χώρα υπό την επίκληση της «έκτακτης ανάγκης» έχει αυξηθεί σε σημείο που να τίθενται πλέον ζητήματα ελευθερίας του Τύπου και ελευθερίας στην ακαδημαϊκή έκφραση. Τον Οκτώβριο του 2018, το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (2018b), αντιδρώντας σε μη εκπλήρωση κριτηρίων που είχαν να κάνουν με την προώθηση του κράτους δικαίου, αποφάσισε να ακυρώσει χρηματικό απόθεμα ύψους 70εκ. ευρώ που προοριζόταν για τη στήριξη της ενταξιακής πορείας της Τουρκίας.

1.2.4 Διεθνείς υποχρεώσεις και περιφερειακή συνεργασία

Στο κείμενο της αναφοράς της Commission (2018c) για την Τουρκία επισημαίνεται ότι δεν έχει σημειωθεί καμία πρόοδος όσον αφορά τη διακριτική μεταχείριση της τελευταίας σε βάρος της Κύπρου. Συγκεκριμένα, διαπιστώνεται ότι η Τουρκία δεν έχει ανταποκριθεί στην υποχρέωσή της να εξασφαλίσει την πλήρη και ισότιμη εφαρμογή του Συμπληρωματικού Πρωτοκόλλου της Συμφωνίας Σύνδεσης⁹ σε ό, τι αφορά την Κύπρο, διατηρώντας εμπόδια στη διακίνηση των αγαθών μεταξύ των δύο χωρών και εφαρμόζοντας περιορισμούς στις απευθείας πτήσεις από και προς την Κύπρο. Επιβεβαιώνεται με αυτό τον τρόπο το γεγονός ότι δεν έχει υπάρξει πρόοδος στις διμερείς σχέσεις ανάμεσα στις δύο χώρες. Η μη πλήρης εφαρμογή του

---

⁹ Τον Ιούλιο του 2005, η Τουρκία υπέγραψε Συμπληρωματικό Πρωτόκολλο επέκτασης της Συμφωνίας της Άγκυρας, λόγω της εισόδου το προηγούμενο έτος 10 νέων κρατών στην Ε.Ε., μεταξύ των οποίων και η Κύπρος. Η υπογραφή του Πρωτοκόλλου σήμαινε αναγνώριση από την πλευρά της Τουρκίας της Κυπριακής Δημοκρατίας, ωστόσο στη συνέχεια η Τουρκία με μονομερή δήλωση αμφισβήτησε αυτό το γεγονός.

Συμπληρωματικού Πρωτοκόλλου της Συμφωνίας Σύνδεσης συνεχίζει να εμποδίζει το άνοιγμα οχτώ¹⁰ κεφαλαίων σύμφωνα με τη διαπίστωση της Commission.

1.2.5 Εναρμόνιση με το δίκαιο της E.E.

Η Commission (2018c) εκτιμά ότι έχει υπάρξει πολύ μικρή πρόοδος μέχρι τώρα προς την κατεύθυνση της υιοθέτησης του ευρωπαϊκού κεκτημένου από την Τουρκία. Συγκεκριμένα, καταγράφεται σημαντική οπισθοδρόμηση σε ζητήματα που έχουν να κάνουν με την κοινωνία της πληροφορίας, την κοινωνική πολιτική, την απασχόληση και τις εξωτερικές σχέσεις της χώρας. Από την άλλη πλευρά ικανοποιητικό επίπεδο ετοιμότητας έχει καταγραφεί σε τομείς όπως το εταιρικό δίκαιο, τα διευρωπαϊκά δίκτυα, της επιστήμης και της τεχνολογίας. Ωστόσο, σε όλους τους τομείς πολιτικής παρατηρούνται είτε ελλείψεις σε νομοθετικό επίπεδο είτε ανάγκη εναρμόνισης της νομοθεσίας με αυτήν της E.E.

1.3 Η εφαρμογή της θεωρίας της «αλληλεξάρτησης στην περίπτωση των σχέσεων E.E.- Τουρκίας»

Όπως είδαμε στο πρώτο κεφάλαιο, κεντρική θέση στις θεωρητικές προσεγγίσεις της φιλελεύθερης σχολής σκέψης έχει η ιδέα της «αλληλεξάρτησης». Θεωρητικοί όπως ο Rosecrance, ο Mitranay και ο Haas διατύπωσαν την άποψη ότι η συμφωνία σε ζητήματα «χαμηλής πολιτικής» οδηγεί σε μια σταδιακή οικονομική αλληλεξάρτηση. Περαιτέρω, όσο πιο αλληλεξαρτώμενες είναι οι οικονομίες των κρατών τόσο περισσότερο αυξάνεται το σχετικό κόστος του πολέμου και τόσο περισσότερο αυξάνεται το όφελος μιας συνεργασίας σε μεγαλύτερο βάθος. Προς την κατεύθυνση αυτή έχουν γίνει αρκετά βήματα προόδου μεταξύ E.E.-Τουρκίας, καθώς παρατηρείται μεταξύ άλλων σημαντική συνεργασία σε τομείς όπως η εκπαίδευση, το μεταναστευτικό, η καταπολέμηση της τρομοκρατίας και η οικονομία.

Για τη συνεργασία σε αυτούς τους τομείς σημαντικές πληροφορίες παρέχει η Ευρωπαϊκή Υπηρεσία Εξωτερικής Δράσης (European Union External Action, 2018). Συγκεκριμένα, εκτιμάται ότι κάθε χρόνο γίνονται περίπου 60.000 εκπαιδευτικού

---

¹⁰Ελεύθερη κυκλοφορία αγαθών, δικαίωμα εγκατάστασης και ελευθερία παροχής υπηρεσιών, οικονομικές υπηρεσίες, αγροτική ανάπτυξη, θέματα αλιείας, πολιτική μεταφορών, τελωνειακή ένωση και εξωτερικές σχέσεις.

χαρακτήρα ανταλλαγές μεταξύ Ε.Ε. και Τουρκίας χάρη σε προγράμματα ανταλλαγής που χρηματοδοτεί η Ε.Ε. κι έχουν στόχο τη σύγκλιση σε επίπεδο κουλτούρας και την ενδυνάμωση της κοινωνίας πολιτών. Παράλληλα, από το Μάρτιο του 2016 υπάρχει συμφωνία μεταξύ Ε.Ε. και Τουρκίας για την από κοινού αποτελεσματικότερη αντιμετώπιση των προσφυγικών/μεταναστευτικών ροών, στο πλαίσιο της οποίας μάλιστα προβλέφθηκε ένα ποσό της τάξης των 3 δισεκατομμυρίων ευρώ. Τον Ιούνιο του ίδιου έτους υπήρξε συμφωνία της Ε.Ε. με την Τουρκία για εντατικοποίηση της συνεργασίας σε επίπεδο ανταλλαγής πληροφοριών ώστε αντιμετωπίζονται αποτελεσματικότερα στο μέλλον ενδεχόμενες τρομοκρατικές επιθέσεις.

Παράλληλα, στο πλαίσιο της στήριξης της ευρωπαϊκής προοπτικής της Τουρκίας, η Ε.Ε. έχει επενδύσει σημαντικά κεφάλαια. Σύμφωνα με στοιχεία που παρέχει η Ευρωπαϊκή Υπηρεσία Εξωτερικής Δράσης (European Union External Action, 2018), από τον Οκτώβριο του 2005, οπότε ξεκίνησε η μακρά διαδικασία για την είσοδο της Τουρκίας στην Ε.Ε., η Ε.Ε. έχει παράσχει στην Τουρκία οικονομική βοήθεια ύψους 4,9 δισεκατομμυρίων ευρώ μέσω του Οργάνου για την προ-ενταξιακή Βοήθεια, ποσό που αγγίζει το 50% του διαθέσιμου αποθέματος που είχε προβλεφθεί για το σκοπό αυτό. Από το ποσό αυτό, το 25,27% δόθηκε για πραγματοποίηση στόχων που έχουν να κάνουν με την κοινωνική ανάπτυξη και το 16,52% για μεταρρυθμίσεις στο δικαστικό σύστημα και δράσεις που θα προωθούν την υπεράσπιση των ανθρωπίνων δικαιωμάτων. Αν κρίνει κανείς με κριτήριο αυστηρά την μέχρι τώρα πρόοδο της Τουρκίας στους τομείς αυτούς, σύμφωνα με τα επικαιροποιημένα στοιχεία της Commission (2018c), τα ποσά που έχουν διατεθεί φαίνονται υπερβολικά.

Η πραγματικότητα ωστόσο που δείχνει να αλλάζει τα δεδομένα είναι η υψηλή οικονομική αλληλεξάρτηση που έχει δημιουργηθεί μεταξύ Ε.Ε.-Τουρκίας. Η Ευρωπαϊκή Υπηρεσία Εξωτερικής Δράσης (European Union External Action, 2018) αναφέρει πως η Ε.Ε. είναι αυτή τη στιγμή μακράν ο σημαντικότερος εμπορικός εταίρος της Τουρκίας, αφού έρχεται πρώτη τόσο σε μερίδιο εισαγωγών όσο και σε μερίδιο εξαγωγών προς αυτήν. Αλλά και για την Ε.Ε. η Τουρκία είναι αρκετά σημαντικός εταίρος, αφού καταλαμβάνει την 7^η θέση σε εισαγωγές, ενώ παράλληλα αποτελεί την 5^η σημαντικότερη εξαγωγική αγορά. Παράλληλα, το 75% των Α.Ξ.Ε. της Τουρκίας οφείλεται σε κεφάλαια προερχόμενα από την Ε.Ε. ενώ στην Τουρκία

δραστηριοποιούνται 20.585 επιχειρήσεις με κεφάλαιο προερχόμενο εν μέρει ή εξ ολοκλήρου από την Ε.Ε.

Ανατρέχοντας κανείς στις θεωρίες των διεθνών σχέσεων, θα μπορούσε να παρατηρήσει ότι το επίπεδο οικονομικής συνεργασίας και αλληλεξάρτησης μεταξύ Ε.Ε. και Τουρκίας είναι τόσο μεγάλο που προσομοιάζουν με τα «κράτη-εμπόρους» που οραματίστηκε ο Rosecrance. Παρόλα αυτά, όπως επισημαίνεται σε μελέτη που έγινε για λογαριασμό της Επιτροπής Διεθνούς Εμπορίου του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου (European Parliament, 2016), η συμφωνία του 1995 για την τελωνειακή ένωση πρέπει να προσαρμοστεί στις νέες ανάγκες που έχουν δημιουργηθεί στο μεταξύ, με την υπογραφή μιας συμπληρωματικής εμπορικής συμφωνίας η οποία να περιλαμβάνει μεταξύ άλλων τα αγροτικά προϊόντα, τις υπηρεσίες, τις κρατικές προμήθειες και τις επενδύσεις.

Οι οικονομικοί δεσμοί Ε.Ε.-Τουρκίας επηρεάζουν και τον τρόπο με τον οποίο αντιλαμβάνονται την Ε.Ε. οι πολίτες της Τουρκίας. Στην ερώτηση του πρόσφατου Ευρωβαρόμετρου¹¹ (European Commission, 2018d, pp. 63-66) «Τι σημαίνει για σας προσωπικά η Ε.Ε.», το 26% των Τούρκων ερωτηθέντων επέλεξε την απάντηση «οικονομία» και ένα 30% την απάντηση «ελευθερία μετακίνησης για λόγους αναψυχής, σπουδών και εργασίας οπουδήποτε στην Ε.Ε.». Μόλις 10% των ερωτηθέντων απάντησαν «ειρήνη» και το 11% απάντησε «δημοκρατία». Από τα αποτελέσματα αυτά γίνεται σαφές πως η οικονομία έχει δημιουργήσει έδαφος για συνεργασία, αλλά δεν υπάρχει ακόμα κοινή αντίληψη σε θέματα αξιών, όπως οι δημοκρατικοί θεσμοί και το κράτος δικαίου.

Παράλληλα, φαίνεται να επιβεβαιώνονται θεωρητικοί όπως ο Mehmet Dosemeci (2013) που αμφισβητούν τον μοντερνισμό της Τουρκίας, εντοπίζοντας σε αυτήν νεωτερικά αλλά και προ-νεωτερικά χαρακτηριστικά. Όπως έδειξε μια μεγάλη έρευνα της Gallup International (2015), το ποσοστό των Τούρκων που είναι διατεθειμένοι να πολεμήσουν για την πατρίδα τους ανέρχεται στο 73% ενώ το αντίστοιχο στην Ελλάδα είναι 54%. Ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι σε ευρωπαϊκές χώρες με έντονο συγκρουσιακό παρελθόν το ποσοστό που καταγράφηκε είναι ιδιαίτερα χαμηλό¹² γεγονός που δείχνει

¹¹ Κάθε ερωτώμενος μπορούσε να επιλέξει παραπάνω από μία απαντήσεις

¹² Στη Γαλλία είναι 29%, στη Βρετανία 27% και στη Γερμανία μόλις 18%, ενώ ιδιαίτερα χαμηλά είναι τα ποσοστά και σε Ισπανία (21%) και Ιταλία (20%).

ότι η ποιότητα ζωής που εξασφάλισε το εγχείρημα της ευρωπαϊκής ενοποίησης έχει φέρει βαθιά αλλαγή στις νοοτροπίες. Στο πλαίσιο αυτό, το υψηλό ποσοστό που καταγράφεται στην περίπτωση της Τουρκίας μπορεί να ερμηνευτεί ως στοιχείο ενδεικτικό μιας νεωτερικής κοινωνίας.

Επιπλέον, παρά τη μεγάλη αλληλεξάρτηση των οικονομιών Ε.Ε.-Τουρκίας, η εσωτερική πολιτική κατάσταση που δημιούργησε το αποτυχημένο πραξικόπημα του Ιουλίου του 2016 στην Τουρκία δείχνει να αλλάζει τα δεδομένα για το μέλλον. Το Νοέμβριο του 2016 το Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (European Parliament, 2016) εξέδωσε μη δεσμευτική απόφαση για την προσωρινή παύση των διαπραγματεύσεων με την Τουρκία, ενώ τον Ιούνιο του 2018 στα συμπεράσματα του Συμβουλίου της Ε.Ε. (Council of the European Union, 2018) για την ενταξιακή πορεία της Τουρκίας εμπεριέχεται η διαπίστωση ότι η τελευταία απομακρύνεται από την Ε.Ε. Οι εξελίξεις αυτές έχουν οδηγήσει στην προσωρινή παύση των διαπραγματεύσεων μεταξύ των δύο πλευρών.

1.4 Το μέλλον των ελληνοτουρκικών σχέσεων

Η αλλαγή της εξωτερικής πολιτικής της Ελλάδας το 1999, δημιούργησε γόνιμο έδαφος για την προσέγγιση Ε.Ε.- Τουρκίας και τη διεύρυνση του αμοιβαίου οφέλους. Ωστόσο, οι δύο χώρες δεν έχουν καταφέρει να κεφαλαιοποιήσουν ακόμα τις προοπτικές που δημιούργησε αυτό το γεγονός. Η κατάληξη της προσπάθειας εξωτερικής εξισορρόπησης της Τουρκίας μέσω της Ε.Ε. εξαρτάται από την πορεία των σχέσεων Ε.Ε.-Τουρκίας. Τα πιθανά σενάρια (B. Yabancı, 2016) είναι τρία: Αυτό της οριστικής ρήξης, της απλής συνεργασίας σε τομείς όπου μπορεί να υπάρξει αμοιβαίο όφελος και της σταδιακής σύγκλισης που θα οδηγήσει κάποια στιγμή στην πλήρη ενσωμάτωση της Τουρκίας στην Ε.Ε. Στην περίπτωση που επαληθευτεί το πρώτο σενάριο, θα πρέπει να βρεθούν εναλλακτικοί τρόποι εξωτερικής εξισορρόπησης της Τουρκίας, με τη μόνη ρεαλιστική προοπτική να έχει να κάνει με την εκ νέου στροφή προς τις Η.Π.Α. (Research Institute for European and American Studies, 2018).

Ο Θ. Ντόκος (2017), σε συνέντευξή του στο περιοδικό Greek News Agenda εκτιμά πως οι σχέσεις Ελλάδα-Τουρκίας βρίσκονται σε καλύτερο σημείο συγκριτικά με την προ του 1999 περίοδο, αλλά είναι ανησυχητικό ότι καμία από τις δύο πλευρές δεν έχει αλλάξει τη στάση της σε ζητήματα «υψηλής πολιτικής», ενώ θεωρεί πως ο τουρκικός αναθεωρητισμός δημιουργεί καχυποψία στην Ελλάδα. Για τα επόμενα χρόνια, δεν

βλέπει να υπάρχει πρόοδος στις ελληνοτουρκικές σχέσεις και προτείνει τη δοκιμασμένη πρακτική των μέτρων οικοδόμησης εμπιστοσύνης καθώς και την εμβάθυνση της συνεργασίας μεταξύ των δύο χωρών στον οικονομικό και στον ενεργειακό τομέα. Επιπλέον, εκτιμά πως η είσοδος της Τουρκίας στην Ε.Ε. τα επόμενα χρόνια δεν είναι ρεαλιστική, αλλά η Ελλάδα και η Ε.Ε. πρέπει να συνεχίσουν να προσπαθούν προς την κατεύθυνση αυτή, γιατί υπάρχει όφελος για όλες τις πλευρές.

Παράλληλα, το μέλλον των ελληνοτουρκικών σχέσεων αλλά και οι μελλοντικές κατευθύνσεις της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής εξαρτώνται από την ίδια την πορεία της διαδικασίας ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης, αλλά κυρίως από τη θέση της Ελλάδας σε αυτήν. Ο Θ. Ντόκος (2018) παραθέτει τρία σενάρια σχετικά με το μέλλον της Ελλάδας στην Ε.Ε. τα επόμενα χρόνια. Στο πρώτο σενάριο, η Ελλάδα είναι εκτός Ε.Ε. ως αποτέλεσμα της οικονομικής και της μεταναστευτικής κρίσης, με αποτέλεσμα να είναι έντονα «ανασφαλής» σε ένα ιδιαίτερα «ασταθές και συγκρουσιακό περιφερειακό περιβάλλον». Στο δεύτερο σενάριο είναι εντός Ε.Ε. αλλά εκτός «σκληρού πυρήνα», με αποτέλεσμα να υπάρχει μια σχετική ασφάλεια, αλλά να μην λείπουν οι «περιφερειακές εντάσεις και προκλήσεις». Στο τρίτο και πιο αισιόδοξο σενάριο, η Ελλάδα συμμετέχει ενεργά στην Ε.Ε. και στο ΝΑΤΟ και διατηρεί καλές διμερείς σχέσεις με μεγάλες περιφερειακές δυνάμεις, ενώ παράλληλα αναπτύσσει «εθνικούς συντελεστές ισχύος».

2. Δεύτερο ερευνητικό ζητούμενο: Κριτική επισκόπηση παλαιότερων αποφάσεων των Διεθνών Δικαστηρίων για ζητήματα θαλάσσιων συνόρων.

Μια από τις προϋποθέσεις για την ένταξη της Τουρκίας στην Ε.Ε. είναι η επίλυση, διμερώς ή μέσω προσφυγής στο Δ.Δ.Χ, της διαφοράς με την Ελλάδα για την υφαλοκρηπίδα στο Αιγαίο. Είτε στο πλαίσιο των ενταξιακών διαπραγματεύσεων της Τουρκίας, πάντως, είτε εκτός αυτού του πλαισίου, η προσφυγή στο Δ.Δ.Χ. είναι από μόνο του ένα μέσο εξισορρόπησης της τουρκικής ισχύος.

Το Δ.Δ.Χ και το Δ.Δ.Δ.Θ έχουν αναλάβει στο παρελθόν να επιλύσουν διαφορές μεταξύ κρατών οι οποίες παρουσιάζουν ενδιαφέρον για την Ελλάδα, καθώς έχουν δημιουργηθεί δεδομένα που μας επιτρέπουν να έχουμε μια εικόνα για την πιθανή ετυμηγορία ενός διεθνούς δικαστηρίου σε περίπτωση που καλούνταν να αποφασίσει για την ελληνοτουρκική διένεξη σχετικά με την υφαλοκρηπίδα στο Αιγαίο. Οι P. Sioursouras και G. Chrysochou (2014) αναφέρουν τρεις περιπτώσεις διενέξεων κρατών σχετικά με την

οριοθέτηση των θαλάσσιων συνόρων τους, από τη μελέτη των οποίων μπορούν να εξαχθούν χρήσιμα συμπεράσματα για την περίπτωση της ελληνοτουρκικής διαφοράς για την υφαλοκρηπίδα στο Αιγαίο. Πρόκειται για τις περιπτώσεις της διαμάχης μεταξύ Ρουμανίας-Ουκρανίας, Μπαγκλαντές-Μιανμάρ, και Κολομβίας- Νικαράγουας.

2.1 Η οριοθέτηση της ΑΟΖ Ρουμανίας- Ουκρανίας στη Μαύρη Θάλασσα από το Δ.Δ.Χ. (2009)

Η διαφορά αφορούσε το νησί Serpent της Ουκρανίας στη Μαύρη Θάλασσα, το οποίο είχε πρόσφατα κατοικηθεί και δεν εθεωρείτο βραχονησίδα. Η υπόθεση αυτή παρουσιάζει ιδιαίτερο ενδιαφέρον καθώς η θέση της Ουκρανίας παρουσιάζει ομοιότητες με αυτήν της Ελλάδας και αντίστοιχα η θέση της Ρουμανίας έχει ομοιότητες με όσα υποστηρίζει η Τουρκία. Η τελική απόφαση του δικαστηρίου (International Court of Justice, 2009) μάλλον ευνόησε τη Ρουμανία, καθώς πήρε το μεγαλύτερο μέρος της θαλάσσιας περιοχής που διεκδικούσε, ενώ κατάφερε να μην αναγνωριστούν από το Δ.Δ.Χ. στο νησί πλήρη δικαιώματα υφαλοκρηπίδας και ΑΟΖ. Ωστόσο, τα θαλάσσια σύνορα των δύο χωρών οριοθετήθηκαν με τη μέθοδο της μέσης γραμμής, κάτι που αποτελεί πάγια ελληνική διαπραγματευτική θέση στην περίπτωση του Αιγαίου, ενώ στο νησί αναγνωρίστηκε αιγιαλίτιδα ζώνη 12 ν. μ.

2.2 Η οριοθέτηση της ΑΟΖ μεταξύ Μπαγκλαντές-Μιανμάρ από το Δ.Δ.Δ.Θ. (2012)

Άλλη μια περίπτωση που παρουσιάζει μεγάλες ομοιότητες με την αντίστοιχη ελληνοτουρκική διαφορά στο Αιγαίο αφορά το νησί Saint Martin που ανήκει στο Μπαγκλαντές και βρίσκεται απέναντι από τις ακτές της Μιανμάρ. Το Δ.Δ.Δ.Θ. (International Tribunal for the Law of the Sea, 2012), αξιοποιώντας τη νομολογία που παρήγαγε το Δ.Δ.Χ. στην υπόθεση της οριοθέτησης των θαλάσσιων ζωνών Ρουμανίας και Ουκρανίας, αποφάσισε ότι θα εφαρμοστεί η αρχή της μέσης γραμμής και αναγνώρισε χωρικά ύδατα 12 ν. μ. στο νησί. Παράλληλα, αν και είχε πληθυσμό περίπου 7.000 κατοίκων, δεν του αναγνωρίστηκε ούτε υφαλοκρηπίδα ούτε ΑΟΖ.

2.3 Η οριοθέτηση της ΑΟΖ Νικαράγουας- Κολομβίας από το Δ.Δ.Χ. (2012)

Το Νοέμβριο του 2012, το Δ.Δ.Χ. εξέδωσε μια απόφαση με την οποία έγινε ταυτόχρονη οριοθέτηση της Α.Ο.Ζ. και της υφαλοκρηπίδας μεταξύ Νικαράγουας-Κολομβίας.

Αποφασίστηκε ότι τα νησιά Alburquerque, Bajonuero, Este Dudeste, Quiatasueno, Roncador, Serrana και Serranilla, που ανήκουν στην Κολομβία, έχουν πλήρη κυριαρχικά δικαιώματα 12 ν. μ. από τις ακτές τους. Το παράδοξο, ωστόσο σε αυτήν την περίπτωση είναι ότι το Δ.Δ.Χ. με αυτή του την απόφαση (International Court of Justice, 2012) εγκλώβισε τα νησιά της Κολομβίας μέσα στην Α.Ο.Ζ. της Νικαράγουας, η οποία με αυτόν τον τρόπο είχε πρόσβαση σε περιοχές με πετρελαϊκό υποθαλάσσιο πλούτο.

2.4 Συμπεράσματα σε σχέση με την ελληνοτουρκική διαφορά για την υφαλοκρηπίδα στο Αιγαίο

Η επισκόπηση προηγούμενων αποφάσεων των Διεθνών Δικαστηρίων οι οποίες προσομοιάζουν με την περίπτωση της ελληνοτουρκικής διαφοράς στο Αιγαίο μας οδηγεί στο συμπέρασμα ότι σε περίπτωση προσφυγής στο Δ.Δ.Χ. θα αναγνωρίζονταν κατά πάσα πιθανότητα κυριαρχικά δικαιώματα 12 ν. μ. στο σύμπλεγμα νησιών του Καστελλόριζου, όπως ακριβώς έγινε και για τη νήσο Serpent στην περίπτωση της διαμάχης Ρουμανίας- Ουκρανίας (Papadakis, 2018). Το αρνητικό στην περίπτωση αυτή για την Ελλάδα είναι ότι το δικαστήριο δεν έδωσε στο ουκρανικό νησί πλήρη δικαιώματα υφαλοκρηπίδας και Α.Ο.Ζ.

Μια άλλη αρνητική εξέλιξη για την Ελλάδα μας δίνει η περίπτωση της απόφασης στη διαμάχη Νικαράγουας-Κολομβίας. Αν ακολουθηθεί αυτό το δεδικασμένο, υπάρχει η πιθανότητα η απόφαση του Δ.Δ.Χ. να εγκλωβίσει το Καστελλόριζο σε Τουρκική Α.Ο.Ζ. Αυτό είναι κάτι απευκταίο για την ελληνική πλευρά, η οποία επιδιώκει να ενωθεί η ελληνική Α.Ο.Ζ. με την τουρκική.

3. Τρίτο ερευνητικό ζητούμενο: Προοπτικές εξισορρόπησης που δημιουργεί η εξέλιξη του εγγειήματος της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης

3.1 Η υπό διαμόρφωση ευρωπαϊκή ΑΟΖ

Μια ενδιαφέρουσα προοπτική για την προώθηση των ελληνικών συμφερόντων στο Αιγαίο και την Ανατολική Μεσόγειο έχει δημιουργήσει τα τελευταία χρόνια η σταδιακή δημιουργία του όρου «ευρωπαϊκή Α.Ο.Ζ.». Στον Ενεργειακό Οδικό Χάρτη της Ε.Ε. μέχρι το 2050 που συνέταξε η Ευρωπαϊκή Επιτροπή το 2011 (European Commission, 2011) αναγνωρίστηκε μεταξύ άλλων η ανάγκη για ενεργειακή αυτονομία της Ε.Ε. Το

Ευρωπαϊκό Κοινοβούλιο (European Parliament, 2013), σε απάντηση αυτής της διαπίστωσης, με ψήφισμα του το Μάρτιο του 2013 αναγνώρισε ότι οι Α.Ο.Ζ. των κρατών-μελών της Ε.Ε. συνθέτουν μια εν δυνάμει ευρωπαϊκή Α.Ο.Ζ. και κάλεσε την Επιτροπή να συμβάλει στην οριοθέτηση των εθνικών Α.Ο.Ζ. των μελών της Ε.Ε. με τα γειτονικά κράτη.

Η εξέλιξη αυτή είναι πολύ σημαντική για την Ελλάδα γιατί αναγνωρίζεται για πρώτη φορά σε επίσημο έγγραφο θεσμικού οργάνου της Ε.Ε. η σπουδαιότητα των υδρογονανθράκων της περιοχής μας. Εξίσου θετική εξέλιξη αποτελεί το γεγονός πως, με βάση την απόφαση του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου, η αξιοποίηση των κοιτασμάτων θα παραμείνει εθνική υπόθεση. Σημαντικό προς την κατεύθυνση αυτή είναι, επίσης, και το γεγονός πως όλα τα κράτη της Ε.Ε. έχουν υπογράψει τη Διεθνή Σύμβαση του 1982 για το Δίκαιο της Θάλασσας. Οι διαδικασίες πάντως για θέματα που αφορούν την εξωτερική πολιτική της Ε.Ε. προχωράνε με εξαιρετικά αργά βήματα, αφενός λόγω του ότι απαιτούν λεπτούς χειρισμούς αφετέρου διότι αγγίζουν ζητήματα του «σκληρού πυρήνα» της κρατικής κυριαρχίας.

3.2 Τα τρία σενάρια για την Ε.Π.Α.Α. και τα πέντε σενάρια για το μέλλον της Ε.Ε.

Σε Έγγραφο Προβληματισμού που εξέδωσε η Ευρωπαϊκή Επιτροπή (European Commission, 2017a), αναφέρονται τρία πιθανά σενάρια σχετικά με το μέλλον της Ε.Π.Α.Α. μέχρι το 2025. Το πρώτο σενάριο προβλέπει μια μορφή συνεργασίας σε «εθελοντική βάση», η οποία θα είναι πιο εντατική σε σχέση με το παρελθόν, αλλά θα βασίζεται σε ad hoc αποφάσεις που θα λαμβάνονται κατόπιν αξιολόγησης μελλοντικών κρίσεων ασφαλείας. Το δεύτερο σενάριο αφορά μια μορφή «ενισχυμένης συνεργασίας» η οποία θα βασίζεται σε υψηλότερου βαθμού «οικονομική και επιχειρησιακή αλληλεγγύη» μεταξύ των κρατών-μελών και σε μεγαλύτερη εμπλοκή της Ε.Ε. στη διαχείριση εξωτερικών κρίσεων. Το τρίτο- και πιο επιθυμητό για την Ελλάδα- σενάριο αφορά τη δημιουργία μιας κοινής πολιτικής άμυνας και ασφάλειας, η οποία θα βασίζεται στο πλαίσιο που προβλέπεται στο άρθρο 42 της Σ.Ε.Ε. περί σταδιακής δημιουργίας μιας κοινής αμυντικής πολιτικής.

Το πιο από τα τρία σενάρια θα επιβεβαιωθεί έχει να κάνει με τις ανάγκες και τις επιδιώξεις των κρατών-μελών της Ε.Ε. και οι αποφάσεις σε αυτό το πεδίο πολιτικής θα ληφθούν κατόπιν συζητήσεων τα επόμενα χρόνια, με το αποτέλεσμα να μην μπορεί να

προβλεφθεί με βεβαιότητα. Σε μια περίοδο, άλλωστε, που τα ποσοστά του ευρωσκεπτικισμού είναι υψηλά και η εμπιστοσύνη στους θεσμούς της Ε.Ε. είναι μόλις στο 42% (European Commission, 2018e) υπάρχουν επιφυλάξεις ακόμα και για το ίδιο το μέλλον της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης. Στο πλαίσιο αυτό, στη Λευκή Βίβλο της Ευρωπαϊκή Επιτροπής (European Commission, 2017b) παρουσιάζονται τα πέντε σενάρια σχετικά με το μέλλον της Ε.Ε.

Το πρώτο σενάριο φέρει τον τίτλο «συνεχίζουμε κανονικά» και εστιάζει στην ολοκλήρωση του προγράμματος μεταρρυθμίσεων που είχε ανακοινώσει η Commission στην έναρξη της θητείας της, το 2014. Το δεύτερο σενάριο φέρει τον τίτλο «Τίποτα περισσότερο από την ενιαία αγορά» και προβλέπει έλλειψη συνεννόησης μεταξύ των κρατών-μελών της Ε.Ε. σε ολοένα και περισσότερους τομείς πολιτικής με αποτέλεσμα τη στασιμότητα στην εμβάθυνση της συνεργασίας. Το τρίτο σενάριο φέρει τον τίτλο «Αυτοί που θέλουν περισσότερο κάνουν περισσότερο» και προβλέπει μορφές ενισχυμένης συνεργασίας ανάμεσα σε ομάδες κρατών της Ε.Ε. σε συγκεκριμένους τομείς πολιτικής, στους οποίους συμπεριλαμβάνεται η ασφάλεια και η άμυνα. Το τέταρτο σενάριο φέρει τον τίτλο «Κάνουμε λιγότερα με πιο αποδοτικό τρόπο» και εστιάζει στην επίτευξη καλύτερων αποτελεσμάτων σε συγκεκριμένους τομείς πολιτικής. Το πέμπτο σενάριο φέρει τον τίτλο «Κάνουμε μαζί πολύ περισσότερα» και εστιάζει σε εμβάθυνση της συνεργασίας σε συνδυασμό με ταχύτερους μηχανισμούς λήψεως αποφάσεων και εφαρμογής πολιτικών σε επίπεδο Ε.Ε.

Χαρακτηριστικό της διχογνωμίας που υπάρχει ανάμεσα στους πολίτες της Ε.Ε. για την κατεύθυνση που θα πρέπει να πάρει στο μέλλον το εγχείρημα της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης είναι το αποτέλεσμα της έρευνας του Ευρωπαϊκού Κοινοβουλίου (European Parliament, 2018c, pp. 20-23). Το 44% των πολιτών της Ε.Ε. θεωρούν πως η εμβάθυνση της συνεργασίας πρέπει να συνεχιστεί με όσα κράτη-μέλη είναι έτοιμα και πρόθυμα να το κάνουν, ενώ το 43% των πολιτών αντιτίθενται σε μια Ε.Ε. πολλαπλών ταχυτήτων, θεωρώντας ότι πρέπει να υπάρξει αναμονή μέχρις ότου όλα τα κράτη να είναι σε θέση να ακολουθήσουν τη διαδικασία της εμβάθυνσης της συνεργασίας. Όσον αφορά την Ελλάδα, το 58% των πολιτών παρουσιάζονται να είναι κατά της διαβαθμισμένης συνεργασίας μεταξύ των κρατών της Ε.Ε. και το 35% είναι υπέρ της.

3.3 Το Ευρωπαϊκό Αμυντικό Ταμείο

Τον Ιούνιο του 2018, η Ευρωπαϊκή Επιτροπή (European Commission, 2018f), λαμβάνοντας υπόψη αφενός την Κοινή Δήλωση των 27 ηγετών των κρατών της Ε.Ε. και των τριών σημαντικότερων θεσμικών της οργάνων (Council of the European Union, 2017) αφετέρου τα αποτελέσματα της έρευνας που δημοσίευσε τον ακριβώς προηγούμενο μήνα το Ευρωκοινοβούλιο¹³ (European Parliament, 2018c, p.p. 12-13) παρουσίασε νομοθετική πρωτοβουλία, η οποία προβλέπει τη δημιουργία ενός Ευρωπαϊκού Αμυντικού Ταμείου. Αυτό θα διαθέτει προϋπολογισμό 13 δις ευρώ για την περίοδο 2021-2027 και θα έχει σκοπό την παροχή οικονομικών κινήτρων για την ενίσχυση της συνεργασίας μεταξύ των κρατών στον τομέα της αμυντικής βιομηχανίας, ώστε να αντιμετωπιστούν οι προκλήσεις ενός «ασταθούς γεωπολιτικού περιβάλλοντος». Ιδιαίτερη έμφαση θα δοθεί στη στήριξη της καινοτομίας ώστε να επιτευχθούν οικονομίες κλίμακας σε επίπεδο Ε.Ε. και να αντιμετωπιστεί η αύξηση της τιμής των αμυντικών εξοπλισμών.

Συμπερασματικά, στον τομέα της συνεργασίας σε θέματα ασφάλειας αλλά και προστασίας των εξωτερικών συνόρων της Ε.Ε. τα βήματα που γίνονται είναι αργά αλλά σταθερά. Φαίνεται πως τα επόμενα χρόνια θα υπάρξουν εξελίξεις οι οποίες θα δώσουν τη δυνατότητα στα κράτη- μέλη να αναπτύξουν σε εθελοντική βάση συνέργειες μεταξύ τους και να επωφεληθούν το ένα των συγκριτικών πλεονεκτημάτων του άλλου και στον τομέα αυτό. Σε περίπτωση που ευδοκιμήσει αυτό το σενάριο, οι προοπτικές που ανοίγονται για μικρά κράτη, όπως η Ελλάδα, είναι ιδιαίτερα ευοίωτες.

---

¹³ Σε 11 χώρες της Ε.Ε. πάνω από τους μισούς πολίτες θεωρούν ότι η δράση της Ε.Ε. για την προστασία των εξωτερικών της συνόρων είναι ανεπαρκής. Πρόκειται για τις: Κύπρο, Ελλάδα, Πορτογαλία, Τσεχία, Ισπανία, Γερμανία, Γαλλία, Σλοβακία, Βουλγαρία, Ουγγαρία και η Ιταλία. Παράλληλα, μόνο σε δύο χώρες της Ε.Ε. πάνω από τους μισούς πολίτες θεωρούν ότι η δράση της Ε.Ε. σε αυτόν τον τομέα είναι απολύτως κατάλληλη. Πρόκειται για τις: Κροατία (53%) και Λιθουανία (51%).

Συμπεράσματα

Οι στόχοι της Ελλάδας κατά την πρώτη μεταπολεμική περίοδο ήταν η εξασφάλιση του δημόσιου αγαθού της ασφάλειας και η επίτευξη της οικονομικής ανάπτυξης. Το ένα προϋπέθετε το άλλο και γι' αυτό το λόγο βασική προτεραιότητα όλων των μεταπολεμικών κυβερνήσεων υπήρξε η ένταξη της χώρας σε όλους τους διεθνείς οργανισμούς με κυριότερους τον Ο.Η.Ε., το ΝΑΤΟ και στη συνέχεια την Ε.Ο.Κ. Χαρακτηριστικό της εξωτερικής πολιτικής της περιόδου 1945-1974 υπήρξε η προσπάθεια αντιμετώπισης του «κινδύνου από βορρά» και για το λόγο αυτό ο κύριος «πάροχος ασφαλείας» για την Ελλάδα αυτήν την περίοδο ήταν οι Η.Π.Α. και το ΝΑΤΟ.

Από το 1974 μέχρι σήμερα, η ελληνική εξωτερική πολιτική είναι προσανατολισμένη στην αντιμετώπιση του «κινδύνου εξ ανατολής». Ο κύριος «πάροχος ασφαλείας» έγινε σταδιακά η Ε.Ο.Κ. και η φυσική συνέχειά της, η Ε.Ε., με το ΝΑΤΟ και τις Η.Π.Α. να περιορίζονται σε έναν συμπληρωματικό ρόλο. Μέχρι το 1999, η παρουσία της Ελλάδας στους διεθνείς οργανισμούς χαρακτηρίζεται από μια προσπάθεια χρησιμοποίησης τους για την επίτευξη εθνικών επιδιώξεων που έχουν να κάνουν κυρίως με την Τουρκία, διατυπωμένων μάλιστα με επιχειρήματα ακατανόητα από δυνητικούς συμμάχους, ενώ η συμμετοχή της στην επίτευξη συλλογικών επιδιώξεων είναι μηδαμινή.

Η Σύνοδος Κορυφής το 1999 στο Ελσίνκι σηματοδότησε μια αποφασιστική στροφή στις επιδιώξεις της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής. Η Ελλάδα αίρει το βέτο για την έναρξη των ενταξιακών διαπραγματεύσεων της Τουρκίας στην Ε.Ε., με μια απόφαση που είχε στόχο να μεταφέρει τις συζητήσεις με την Τουρκία εντός του ευρωπαϊκού πλαισίου, στο οποίο είχε συγκριτικό πλεονέκτημα. Με αυτόν τον τρόπο, δόθηκε στην Τουρκία η ευκαιρία να ξεκινήσει από το 2005 μια σειρά συζητήσεων με τα θεσμικά όργανα της Ε.Ε. με σκοπό την διευκόλυνσή της να εναρμονιστεί με το ευρωπαϊκό κεκτημένο.

Η εξέλιξη αυτή χαρακτηρίστηκε από το σύνολο της ακαδημαϊκής κοινότητας ως μια σημαντική επιτυχία της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής, καθώς απέφερε άμεσα οφέλη. Μεταξύ άλλων εξασφαλίστηκε η είσοδος της Κύπρου στην Ε.Ε. ήδη από το 2004, χωρίς προηγουμένως να χρειάζεται να λυθεί το κυπριακό ζήτημα. Παράλληλα, εξασφαλίστηκε η δέσμευση της Τουρκίας στην Ε.Ε. για μη επίθεση εναντίον της Ελλάδας καθώς και η υποχρέωση επίλυσης της ελληνοτουρκικής διαφοράς στο Αιγαίο για την υφαλοκρηπίδα είτε διμερώς είτε με προσφυγή στο Δ.Δ.Χ. ως προϋπόθεση για την τελική ένταξη της

Τουρκίας στην Ε.Ε. Ωστόσο, για να συνεχίσει να είναι αποτελεσματική και στο μέλλον η ελληνική προσπάθεια για εξωτερική «εξισορρόπηση» της Τουρκίας μέσω του «εξευρωπαϊσμού» της είναι απαραίτητο να εξακολουθεί η Τουρκία να διατηρεί ρεαλιστικές ελπίδες για ένταξη στην Ε.Ε.

Αντικείμενο αυτής της μελέτης υπήρξε η αξιολόγηση της πιθανότητας να εισέλθει μελλοντικά η Τουρκία στην Ε.Ε. Παράλληλα, αναζητήθηκαν τα ποιοτικά και ποσοτικά χαρακτηριστικά της μέχρι τώρα «διασύνδεσης» μεταξύ Ε.Ε. και Τουρκίας με σκοπό να διερευνηθεί αν αυτά επαρκούν για να καταστεί ένας μελλοντικός ελληνοτουρκικός πόλεμος μη βιώσιμος οικονομικά για την Τουρκία, ακόμα και αν αυτή δεν εισέλθει σύντομα στην Ε.Ε. Για τις ανάγκες της εργασίας, θεωρήθηκε δεδομένο ότι παρόλο που η Ε.Ε. δεν έχει αναπτύξει την εξωτερική της πολιτική σε τέτοιο σημείο ώστε να προβλέπεται θεσμικά η στρατιωτική βοήθεια στην Ελλάδα σε περίπτωση τουρκικής επίθεσης, υπάρχει παρ' όλα αυτά η βούληση να χρησιμοποιηθούν οικονομικά αντικίνητρα για να εμποδίσουν μια ενδεχόμενη μελλοντική τουρκική επίθεση.

Η επισκόπηση απολογιστικών κειμένων διαφόρων θεσμικών οργάνων της Ε.Ε. τεκμηριώνει την ύπαρξη μιας ισχυρής οικονομικής διασύνδεσης μεταξύ Ε.Ε.-Τουρκίας καθώς και ένα ενδιαφέρον της τουρκικής κοινής γνώμης για τις δυνατότητες που προσφέρει στον οικονομικό τομέα η εμβάθυνση της συνεργασίας με την Ε.Ε. Από κει και πέρα, οι Εκθέσεις των ευρωπαϊκών θεσμικών οργάνων τεκμηριώνουν την αδυναμία της Τουρκίας να ανταποκριθεί στις διεθνείς υποχρεώσεις της, κυρίως όσον αφορά την Κύπρο, ενώ παράλληλα καταγράφουν την έλλειψη προόδου στην ενσωμάτωση του κοινοτικού κεκτημένου καθώς και σημαντικές αδυναμίες σε θέματα σεβασμού ανθρωπίνων δικαιωμάτων και επικράτησης των αρχών του Κράτους Δικαίου. Αυτές οι διαπιστώσεις, και κυρίως τα γεγονότα που ακολούθησαν το αποτυχημένο πραξικόπημα τον Ιούλιο του 2016, έχουν οδηγήσει σε προσωρινή παύση των ενταξιακών διαπραγματεύσεων Ε.Ε.-Τουρκίας, εξέλιξη αρνητική για τις επιδιώξεις της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής.

Παράλληλα, η εκπλήρωση αυτών των επιδιώξεων εξαρτάται από το ίδιο το μέλλον της διαδικασίας ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης το οποίο κάθε άλλο παρά σαφές είναι. Σε κείμενα της Commission καταγράφεται χαμηλή εμπιστοσύνη, με ανοδικές τάσεις πάντως, των πολιτών της Ε.Ε. στους ευρωπαϊκούς θεσμούς, ενώ στη Λευκή Βίβλο για

το μέλλον της Ε.Ε. ως το 2025 συμπεριλαμβάνονται και εξαιρετικά δυσοίωνα σενάρια. Τέλος, ακόμα και η θέση της Ελλάδας μέσα στην Ευρωζώνη ή και την ίδια την Ε.Ε. είναι αβέβαιη, καθώς η οικονομική και η μεταναστευτική/προσφυγική κρίση έχουν πλήξει αρκετά την εικόνα της χώρας στο εξωτερικό.

Οι απαντήσεις που δόθηκαν στα ερευνητικά ζητούμενα καθιστούν σαφές πως παρόλο που η προοπτική μελλοντικής εισόδου της Τουρκίας στην Ε.Ε. δεν φαίνεται να συγκεντρώνει πολλές πιθανότητες, υπάρχει μεγάλη οικονομική εξάρτηση της Τουρκίας από την Ε.Ε., ενώ ισχύει, σε μικρότερο πάντως βαθμό, και το αντίθετο. Συνεπώς, η προσπάθεια της Ελλάδας για εξωτερική «εξισορρόπηση» της Τουρκίας μέσα από το διάλογο της τελευταίας με τους ευρωπαϊκούς θεσμούς έχει νόημα και πρέπει να συνεχίσει να είναι προτεραιότητα της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής και τα επόμενα χρόνια. Αυτό τεκμηριώνεται από το γεγονός ότι η Ε.Ε. δύναται, εφόσον θελήσει, να χρησιμοποιήσει οικονομικά αντικίνητρα για να περιορίσει την τουρκική επιθετικότητα εναντίον της Ελλάδας.

Ωστόσο, αυτό δεν φαίνεται να φτάνει για να επιτευχθεί το κρατικό αγαθό της «ασφάλειας». Παράλληλα, χρειάζεται να διατηρηθεί ένας ενεργός ρόλος στο πλαίσιο του ΝΑΤΟ, το οποίο πρέπει να συνεχίσει να λειτουργεί ως συμπληρωματικός «πάροχος ασφαλείας» για την Ελλάδα, δεδομένης της αβεβαιότητας που επικρατεί σχετικά με το μέλλον της Ε.Π.Α.Α. αλλά και της ίδιας της διαδικασίας της ευρωπαϊκής ολοκλήρωσης και της θέσης της Ελλάδας μέσα στην Ε.Ε. Τέλος, χρειάζονται καλές διμερείς σχέσεις με μεγάλες περιφερειακές δυνάμεις και προσπάθεια διατήρησης μιας σχετικής ισορροπίας ισχύος.

Εν κατακλείδι, η αξιολόγηση της μελλοντικής βιωσιμότητας της πολιτικής επιλογής του 1999 θα κριθεί σε βάθος χρόνου. Βασικό κριτήριο θα αποτελέσει η συμβολή της από δω και στο εξής στη μείωση των στρατιωτικών εξοπλισμών της χώρας και, κατ' επέκταση, στην αποδέσμευση πόρων που θα μπορέσουν στη συνέχεια να ανακατευθυνθούν για την υλοποίηση αναπτυξιακών δράσεων. Τα μέχρι τώρα δεδομένα ωστόσο δείχνουν ότι οι προτάσεις της ρεαλιστικής σχολής σκέψης περί διατήρησης ισορροπίας δυνάμεων μέσω εξοπλιστικών δαπανών κάθε άλλο παρά ανεπίκαιρες είναι, δεδομένου πως στα κείμενα της Ε.Ε. διαπιστώνονται ακόμα ισχυρά κατάλοιπα νεωτερικής εποχής στην Τουρκία.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Angell, N. (1909) *The great illusion*. London, Weidenfeld & Nicolson

Ασημάκη, Α., Κουστουράκης, Γ. & Καμαριανός, Ι. (2011) Οι έννοιες της νεωτερικότητας και της μετανεωτερικότητας και η σχέση τους με τη γνώση: Μια κοινωνιολογική προσέγγιση. *Το Βήμα των Κοινωνικών Επιστημών*, 5 (60), 99-120. Βόλος. (On line) Διαθέσιμο στο: <http://www.uth.gr/tovima/60/5.pdf> (Τελευταία επίσκεψη: 5/12/2018)

Burchill, S. & Linklater, A. (2009) *Theories of international relations*. 4thed. Basingstoke, Palgrave Macmillan.

Βαληνάκης, Γ. (2010a) Από τον Ψυχρό Πόλεμο στη Νέα Εποχή. Στο Βαληνάκης, Γ. (επιμ.) *Ελληνική εξωτερική και ευρωπαϊκή πολιτική 1990-2010*. Ευρωπαϊκό Κέντρο Αριστείας Πανεπιστημίου Αθηνών. Αθήνα, Σιδέρης

Βαληνάκης, Γ. (2010b) *Η Διαμόρφωση της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής*. Στο Βαληνάκης, Γ. (επιμ.) *Ελληνική εξωτερική και ευρωπαϊκή πολιτική 1990-2010*. Ευρωπαϊκό Κέντρο Αριστείας Πανεπιστημίου Αθηνών. Αθήνα, Σιδέρης

Βαληνάκης, Γ. (1991) *Η ευρωπαϊκή πολιτική και αμυντική συνεργασία: Η Ελλάδα απέναντι στη νέα ευρωπαϊκή αρχιτεκτονική*. Αθήνα, Παπαζήσης

Cobden, R. (1903) *Political Writings*. 2nd vol. London, Fisher Unwin

Council of the European Union (2018) *Enlargement and Stabilisation and Association process: Council conclusions*. (On line) Available at: <https://www.consilium.europa.eu/media/35863/st10555-en18.pdf> (Last visit: 27/11/2018)

Council of the European Union (2017) *The Rome Declaration: Declaration of the leaders of 27 member states and of the European Council, the European Parliament and the European Commission.* (On line) Available at: <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2017/03/25/rome-declaration/pdf> (Last visit: 7/12/2018)

Dokos, T. (2017) Think Tanks: Thanos Dokos on Greek-Turkish relations and President Recep Tayyip Erdogan's visit to Greece, Interviewed by Sotiria Gotsi for the *Greek News Agenda* Available at: <http://www.greeknewsagenda.gr/index.php/interviews/government-policy/6581-thanos-dokos> (Last visit: 3/12/2018)

Dosemeci, M. (2013) *Debating Turkish modernity: Civilization, nationalism and the EEC.* Cambridge, Cambridge University Press

Διαμαντούρος, Ν. (2000) *Πολιτισμικός διυισμός και πολιτική αλλαγή στην Ελλάδα της Μεταπολίτευσης.* Αθήνα, εκδ. Αλεξάνδρεια

Δούση, Ε. (2016) Πολυμερής Διπλωματία. Στο Ντόκος, Θ. (επιμ.) *Λευκή Βίβλος για την ελληνική εξωτερική πολιτική άμυνα και ασφάλεια: προκλήσεις, ευκαιρίες και προτάσεις πολιτικής.* ΕΛΙΑΜΕΠ. Έκδοση Β. Αθήνα, Σιδέρης

European Commission (2018a) *EU-Turkey statement: Two years on.* (On Line) Available at: https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-we-do/policies/european-agenda-migration/20180314_eu-turkey-two-years-on_en.pdf (Last visit: 27/11/2018)

European Commission (2018b) *Press Release Database* (On line) Available at: (last update: 19/2/2018) [http://europa.eu/rapid/press-release MEMO-96-42_en.htm](http://europa.eu/rapid/press-release_MEMO-96-42_en.htm). (Last visit: 27/11/2018)

European Commission (2018c) *Commission staff working document: Turkey 2018 report*. (On line) Available at: <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/20180417-turkey-report.pdf> (Last visit: 27/11/2018)

European Commission (2018d) *Standard Eurobarometer 89: Public opinion in the European Union*. Survey requested and coordinated by the European Commission, Directorate-General for Communication (On line) Available at: file:///C:/Users/Tok/Downloads/ST89_Annexes_en.pdf (Last visit: 3/12/2018)

European Commission (2018e) *Spring2018 Standard Eurobarometer: One year ahead of the European elections, trust in the Union and optimism about the future is growing*. Press Release (14/6/2018) (On line) Available at: (Last update: 6/8/2018) file:///C:/Users/Tok/Downloads/IP-18-4148_EN.pdf (Last visit: 4/12/2018)

European Commission (2018f) *Proposal for a Regulation of the European Parliament and of the Council: Establishing the European Defence Fund*. (On line) Available at: https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/budget-may2018-eu-defence-fund-regulation_en.pdf (Last visit: 7/12/2018)

European Commission (2017a) *Reflection paper on the future of European defense* (On line) Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52017DC0315&from=EN> (Last visit: 4/12/2018)

European Commission (2017b) *White paper on the future of Europe: Reflections and scenarios for the EU27 by 2025*. (On line) Available at: https://ec.europa.eu/commission/sites/beta-political/files/white_paper_on_the_future_of_europe_en.pdf (Last visit: 4/12/2018)

European Commission (2011) *Energy Roadmap 2050: Communication from the Commission to the European Parliament, the Council, the European Economic and Social Committee and the Committee of the Regions (15/12/2011)*. (On line) Available at: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:52011DC0885&from=EN> (Last visit: 29/11/2018)

European Parliament (2018a) *Future EU-Turkey relations: European Parliamentary Research Service. Briefing* (On line) Available at: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/628290/EPRS_BRI\(2018\)628290_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/BRIE/2018/628290/EPRS_BRI(2018)628290_EN.pdf) (Last visit: 27/11/2018)

European Parliament (2018b) *European Parliament resolution of 2 October 2018 on the Council position on Draft amending budget No 5/2018 of the European Union for the financial year 2018, Section III – Commission: Cancellation of the reserve related to the support to Turkey from the Instrument for Pre-Accession (IPA II), reinforcement of the European Neighbourhood Instrument (ENI) and of the Humanitarian Aid for other urgent actions and modification of the establishment plan of the Innovation and Networks Executive Agency (INEA) in the context of the WiFi4EU initiative (11843/2018 – C8-0415/2018 – [2018/2165\(BUD\)](#)*. (On line) Available at: (last update:5/11/2018)<http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P8-TA-2018-0365+0+DOC+XML+V0//EN&language=EN> (Last visit: 28/11/2018)

European Parliament (2018c) *Delivering on Europe: Citizen's views on current and future EU action*. Eurobarometer Survey 89.2 of the European Parliament: A Public Opinion Monitoring Study. (On line) Available at: http://www.europarl.europa.eu/at-your-service/files/be-heard/eurobarometer/2018/delivering_on_europe_citizens_views_on_current_and_future_eu_action/report.pdf (Last visit: 7/12/2018)

European Parliament (2016) *Bringing EU-Turkey trade and investment up-to-date: Workshop*. INTA (On line) Available at: [http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/535014/EXPO_STU\(2016\)535014_EN.pdf](http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2016/535014/EXPO_STU(2016)535014_EN.pdf) (Last visit: 29/11/2018)

European Parliament (2013) *European Parliament resolution of 14 March 2013 on the Energy roadmap 2050: a future with energy*. (On line) Available at: <http://www.europarl.europa.eu/sides/getDoc.do?pubRef=-//EP//TEXT+TA+P7-TA-2013-0088+0+DOC+XML+V0//EN> (Last visit: 29/11/2018)

European Union External Action (2018) *Turkey and the EU* (On line) Available at: (last update: 31/8/2018) https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-homepage/49963/turkey-and-eu_en (Last visit: 27/11/2018)

Forde, S. (1992) Classical Realism. In Nardin, T. & Mapel, D. (eds) *Traditions of International Ethics*. Cambridge, Cambridge University Press

Gallup International (2015) *Win/ Gallup International's Global Survey shows three in five willing to fight for their country*. (On line) Available at: <http://gallup-international.bg/en/Publications/2015/220-WIN-Gallup-International%E2%80%99s-global-survey-shows-three-in-five-willing-to-fight-for-their-country> (Last visit: 29/11/2018)

Giddens, A. (2001) *Οι συνέπειες της Νεωτερικότητας*. Αθήνα, Κριτική

Haas, E. B. (1976) *Turbulent Fields and the Theory of Regional Integration*. International Organization, 30(2), The MIT Press, 173-212, (On line) Retrieved from: <http://maihold.org/mediapool/113/1132142/data/Haas-Turbulent.pdf> (last visit: 20/11/2018)

Haas, E. B. (1958) *The Uniting of Europe: Political, social and economic forces 1950-1957*. Stanford, Stanford University Press

Harvey, D. (2007) *Η Κατάσταση της Μετανεωτερικότητας*. Αθήνα, Μεταίχμιο

Hellenic Ministry of Foreign Affairs (2018) *Greek-Turkish dispute over the delimitation of the continental shelf*. (On line) Available at: (Last update: 14/6/2018) <https://www.mfa.gr/en/issues-of-greek-turkish-relations/relevant-documents/delimitation-of-the-continental-shelf.html> (Last visit: 3/12/2018)

Heywood, A.(2013) *Διεθνείς σχέσεις και πολιτική στην παγκόσμια εποχή*. Αθήνα, Κριτική

Hobbes, T. (1946) *Leviathan*.Oxford, Blackwell

Ηρακλείδης, Α., (2015) *Διεθνείς Σχέσεις και Διεθνής Πολιτική*. (On line) Αθήνα, Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Διαθέσιμο στο: <http://hdl.handle.net/11419/6150> (Τελευταία επίσκεψη: 22/11/2018)

Θεοδωρόπουλος, Β. (2016) *Στρατηγικές επιλογές ελληνικής εξωτερικής πολιτικής*. Στο Ντόκος, Θ. (επιμ.) *Λευκή Βίβλος για την ελληνική εξωτερική πολιτική άμυνα και ασφάλεια: προκλήσεις, ευκαιρίες και προτάσεις πολιτικής*. ΕΛΙΑΜΕΠ. Έκδοση Β, Αθήνα, Σιδέρης

International Court of Justice (2012) *Territorial and Maritime Dispute (Nicaragua v. Colombia)* (On line) Available at: <https://www.icj-cij.org/en/case/124> (Last visit: 28/11/2018)

International Court of Justice (2009) *Maritime Delimitation in the Black Sea (Romania v. Ukraine)* (On line) Available at: <https://www.icj-cij.org/en/case/132> (Last visit: 28/11/2018)

International Tribunal for the Law of the Sea (2012) *Dispute concerning delimitation of the maritime boundary between Bangladesh and Myanmar in the Bay of Bengal*. (On line) Available at:

https://www.itlos.org/fileadmin/itlos/documents/cases/case_no_16/published/C16-J-14_mar_12.pdf (Last visit: 28/11/2018)

Ιωακειμίδης, Π. Κ. (2010) Η Ευρωπαϊκή Πολιτική της Ελλάδας. Στο Βαληνάκης, Γ. (επιμ.) *Ελληνική εξωτερική και ευρωπαϊκή πολιτική 1990-2010*. Ευρωπαϊκό Κέντρο Αριστείας Πανεπιστημίου Αθηνών. Αθήνα, Σιδέρης

Jackson, R & Sorensen, G. (2006) *Θεωρία και μεθοδολογία των διεθνών σχέσεων: Η σύγχρονη συζήτηση*. Βιβλιοθήκη Διεθνών και Ευρωπαϊκών Σπουδών. Αθήνα, Gutenberg

Kant, I. (1975) Perpetual Peace. In Reis, H. (ed.) *Kant's Political Writing* (1992) Cambridge, Cambridge University Press, pp. 93-131

Keohane, R. O. (1989) *International Institutions and State Power: Essays in International Relations Theory*. Boulder, Westview Press

Keohane, R. O. & Nye, J. S. (1977) *Power and interdependence: World politics in transition*. Boston, Little Brown

Krumm, T. (2015) The EU-Turkey refugee deal of autumn 2015 as a two-level game: alternatives, *Turkish Journal of International Relations* 14(4), pp. 20-36 Retrieved from: <http://dergipark.gov.tr/download/article-file/261778> (Last visit: 26/11/2018)

Καζάκος, Π. (2005) Η Ευρωπαϊκή Πρόκληση: Αλληλεξάρτηση, Συσχετισμοί Δύναμης και Εθνική Ταυτότητα στην Ελληνική Εξωτερική Πολιτική 1974-2004. Στο Αρβανιτόπουλος, Κ. & Κόππα, Μ. (επιμ.) *30 χρόνια ελληνικής εξωτερικής πολιτικής 1974-2004*. Βιβλιοθήκη Ινστιτούτου Διεθνών Σχέσεων. Αθήνα, Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη

Καιρίδης, Δ. (2005) Η Ελλάδα και η Ένταση στις Ευρωατλαντικές σχέσεις. Στο Αρβανιτόπουλος, Κ. & Κόππα, Μ. (επιμ.) *30 χρόνια ελληνικής εξωτερικής πολιτικής 1974-2004*. Βιβλιοθήκη Ινστιτούτου Διεθνών Σχέσεων. Αθήνα, Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη

Machiavelli, N. (1984) *The Prince*. New York, Oxford University Press

Mearsheimer, J. (2010) Structural Realism. In Dunne, T., Kurki, M. & Smith, S. *International Relations Theories*. New York, Oxford University Press, pp. 79-85

Mitrany, D. (1966) *A working peace system*: Repr. With introduction by Morgenthau, H. J. Chicago, Quadrangle

Morgenthau, H. J. (1965) *Scientific Man versus Power Politics*. Chicago, Phoenix Books

Morgenthau, H. J. (1960) *Politics among nations: The struggle for power and peace*. 3rd edition, New York, Knopf

Μούσης, Ν. (2013) *Ευρωπαϊκή Ένωση: Δίκαιο, οικονομία, πολιτική*, 14^η έκδοση. Αθήνα, Παπαζήσης

Μπότσιου, Κ. Ε. (2005) Αναζητώντας τον Χαμένο Χρόνο: Η Ευρωπαϊκή Τροχιά της Μεταπολίτευσης. Στο Αρβανιτόπουλος, Κ. & Κόππα, Μ. (επιμ.) *30 χρόνια ελληνικής εξωτερικής πολιτικής 1974-2004*. Βιβλιοθήκη Ινστιτούτου Διεθνών Σχέσεων. Αθήνα, Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη

Nugent, N. (2012) *Πολιτική και διακυβέρνηση στην Ευρωπαϊκή Ένωση: Ιστορία, θεσμοί, πολιτικές*. 3^η ελληνική έκδοση Αθήνα, Σαββάλας

Nye, J.S. Jr. (1993) *Understanding international conflicts*. New York, HarperCollins

Ντόκος, Θ. (2018) Ελληνική ασφάλεια και Ε.Ε.: Τρία σενάρια. Στο Γεωργακόπουλος, Θ. (επιμ.) *Η επόμενη Ευρώπη: 20 κείμενα για το μέλλον της Ευρωπαϊκής Ένωσης και για τη θέση της Ελλάδας σε αυτή*. Αθήνα, Διανέοσις

Ουζούνου, Ν. (2018) Οι Απελάσεις του 1964-1965. *Εφημερίδα Καθημερινή*. (On line) 23/3/2014 Διαθέσιμο στο: <http://www.kathimerini.gr/759427/article/epikairothta/ellada/oi-apelaseis-toy-1964-65> (Τελευταία επίσκεψη: 23/11/2018)

Papadakis, K. (2018) The Greece-Turkey dispute in the Aegean and the ICJ Sea border delimitation case of Ukraine-Romania: similarities and differences in a comparative perspective. *European Quarterly of Political Attitudes and Mentalities*, 7(3), pp. 36-46

Παγουλάτος, Γ. & Μπλαβούκος, Σπ. (2004) *Η Τελευταία ελληνική προεδρία: Η Ελλάδα στην ευρωπαϊκή ολοκλήρωση και οι τέσσερις ελληνικές προεδρίες της ΕΕ*. Αθήνα, Παπαζήσης

Πασσάς, Α. & Τσέκος, Θ. (επιμ.) (2009), *Εθνική διοίκηση και ευρωπαϊκή ολοκλήρωση: Η ελληνική εμπειρία*. Αθήνα, Παπαζήσης

Πλατιάς, Α. Γ. (2005) Η ελληνική αμυντική πολιτική μετά το 1974. Στο Αρβανιτόπουλος, Κ. & Κόππα, Μ. (επιμ.) *30 χρόνια ελληνικής εξωτερικής πολιτικής 1974-2004*. Βιβλιοθήκη Ινστιτούτου Διεθνών Σχέσεων. Αθήνα, Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη

Rampell, C. (2018) Trump's trade policy is stuck in the '80s — the 1680s. *The Washington Post*. May 31, 2018. Retrieved from: <https://wapo.st/2QdFLBc> (last visit: 21/11/2018)

Research Institute for European and American Studies (2018) *Greece, Turkey, Aegean: Situation Report January 7, 2018*. (On line) Available at: <http://www.rieas.gr/images/editorial/rieasituationreport2018.pdf> (Last visit: 3/12/2018)

Rosecrance, R. (1986) *The Rise of the Trading State: Commerce and conquest in the modern world*. New York, Basic

Rosenau, J. N. (1992) Citizenship in a changing global order. In Rosenau, J. N. & Czempiel E. O. (eds.) *Governance without government: Order and change in world politics*. Cambridge, Cambridge University Press

Rosenau, J. N. (1980) *The Study of Global Interdependence: Essays on the Transnationalisation of World Affairs*. New York, Nichols

Ριζάς, Σ. (2006) Εξωτερική Πολιτική Στο Τεγόπουλος, Χ. (εκδ.) *Ιστορία των Ελλήνων: Σύγχρονος ελληνισμός από το 1949 έως σήμερα*. Τόμος 14^{ος}. Αθήνα, Δομή

Ροζάκης, Χ. Λ. (2005) Το διεθνές δίκαιο και η λειτουργία του στις ελληνοτουρκικές σχέσεις (1974-2004). Στο Αρβανιτόπουλος, Κ. & Κόππα, Μ. (επιμ.) *30 χρόνια ελληνικής εξωτερικής πολιτικής 1974-2004*. Βιβλιοθήκη Ινστιτούτου Διεθνών Σχέσεων. Αθήνα, Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη

Siousouras, P. & Chrysochou, G. (2014) The Aegean dispute in the context of contemporary judicial decisions on maritime delimitation, *Laws* 3(1), 12-49, doi: 10.3390/laws3010012

Steans, J. & Lloyd, P. (2010) *An Introduction to International Relations Theory: Perspectives and Themes*. 3rd ed. Harlow, Pearson Education Limited.

Σβολόπουλος, Κ. (2003) *Η ελληνική εξωτερική πολιτική 1945-1981*, τόμος Β, 3^η έκδοση. Αθήνα, Βιβλιοπωλείον της “Εστίας”

Σκορδέλη, Μ. (2010) Η ΚΕΠΠΑ-ΕΠΑΑ και η Ελλάδα. Στο Βαληνάκης, Γ. (επιμ.) *Ελληνική εξωτερική και ευρωπαϊκή πολιτική 1990-2010*. Ευρωπαϊκό Κέντρο Αριστείας Πανεπιστημίου Αθηνών. Αθήνα, Σιδέρης

Σμυρλής, Α. (2018) Νέο-Μερκαντισμός, *Diem25*. Retrieved from <https://diem25.org/neomercantilism/> (last visit: 21/11/2018)

Σταματίου, Α. (2009) *Ελληνοτουρκικές σχέσεις 1950-1955: από την προσέγγιση στο χάσμα*. Διδακτορική διατριβή. (On line) Αθήνα, Εθνικό Αρχείο Διδακτορικών Διατριβών. Διαθέσιμο στο: <http://hdl.handle.net/10442/hedi/17640> (Τελευταία επίσκεψη: 11/12/2018)

Tocci, N. (2003) *EU accession dynamics and conflict resolution: the case of Cyprus, 1988-2002*. Thesis (On line) London School of Economics and Political Science. Available at: <http://etheses.lse.ac.uk/1719/>

Truman, H. S. (1955) *The Memoirs of Harry S. Truman*. London, Hodder

Turkish Ministry of Foreign Affairs (2011) *The Outstanding Aegean Issues*. (On line) Available at: <http://www.mfa.gov.tr/maritime-issues---aegean-sea---the-outstanding-aegean-issues.en.mfa> (Last visit: 3/12/2018)

Τσάκωνας, Π. (2018) Ποια Στρατηγική για την Τουρκία; : Ο ρόλος του ευρωπαϊκού παράγοντα. *Foreign Affairs, the Hellenic Edition*, 52 (On line) Διαθέσιμο στο: <http://www.foreignaffairs.gr/articles/71976/panagiotis-tsakonass/poia-stratigiki-gia-tin-toyorkia?page=show#> (Τελευταία επίσκεψη: 11/12/2018)

Τσάκωνας, Π. (2016) Δομικά χαρακτηριστικά της ελληνικής εξωτερικής πολιτικής. Στο Ντόκος, Θ. (επιμ.) *Λευκή Βίβλος για την ελληνική εξωτερική πολιτική άμυνα και ασφάλεια: προκλήσεις, ευκαιρίες και προτάσεις πολιτικής*. ΕΛΙΑΜΕΠ. Έκδοση Β, Αθήνα, Σιδέρης

Τσούκαλης, Λ. (2005) Ο Εξευρωπαϊσμός και τα Όριά του. Στο Αρβανιτόπουλος, Κ. & Κόππα, Μ. (επιμ.) *30 χρόνια ελληνικής εξωτερικής πολιτικής 1974-2004*. Βιβλιοθήκη Ινστιτούτου Διεθνών Σχέσεων. Αθήνα, Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη

Venice Commission (2017) *Turkey: Opinion on the amendments to the constitution adopted by the grand national assembly on 21 January 2017 and to be submitted to a national referendum on 16 April 2017*. Adopted by the Venice Commission at its 110th plenary session (Venice, 10-11 march 2017) (On line) Available at: [https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=cdl-ad\(2017\)005-e](https://www.venice.coe.int/webforms/documents/default.aspx?pdffile=cdl-ad(2017)005-e) (Last visit: 10/12/2018)

Wallerstein, I, (1979) *The Capitalist World-Economy: essays*. Cambridge, Cambridge University Press

Wallerstein, I. (1974) *The Modern World System*. New York, Academic Press

Waltz, K. N. (1979) *Theory of International Politics*. New York, McGraw-Hill

Weiner, T. (1999) U.S. Helped Turkey Find and Capture Kurd Rebel. *The New York Times*. Post on February 20, 1999. Retrieved from <https://www.nytimes.com/1999/02/20/world/us-helped-turkey-find-and-capture-kurd-rebel.html> (Last visit: 26/11/2018)

Wight, M. (1991) *International Theory: The three traditions*. Leicester, Leicester University Press

Wight, M. (1966) Why Is There No International Theory? In Butterfield, H. & Wight, M. (eds) *Diplomatic Investigations*. London, Allen & Unwin

Williams, P. & Goldstein, D. M. (2006) *Classic Readings and Contemporary Debates in International Relations* (3rd ed.). London, Thomson Wadsworth.

Yabancı, B. (2016) *The Future of EU-Turkey Relations: between mutual distrust and interdependency*. (On line) Available at: http://www.iai.it/sites/default/files/feuture_3.pdf (Last visit: 3/12/2018)

Υφαντής, Κ. (2005) Αναζητώντας Επιλογές: Στρατηγικές Εξισορρόπησης και Συστημική Πολιτικότητα. Στο Αρβανιτόπουλος, Κ. & Κόππα, Μ. (επιμ.) *30 χρόνια ελληνικής εξωτερικής πολιτικής 1974-2004*. Βιβλιοθήκη Ινστιτούτου Διεθνών Σχέσεων. Αθήνα, Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη

Φραγκονικολόπουλος, Χ., Προέδρου, Φ., (2015) *Παγκόσμια πολιτική – δρώντες, δομές & διαδικασίες*. (On line) Αθήνα, Σύνδεσμος Ελληνικών Ακαδημαϊκών Βιβλιοθηκών. Διαθέσιμο στο: <http://hdl.handle.net/11419/4044> (Τελευταία επίσκεψη: 11/12/2018)

Χατζηβασιλείου, Ε. (2010) Το Κυπριακό Ζήτημα. Στο Βαληνάκης, Γ. (επιμ.) *Ελληνική εξωτερική και ευρωπαϊκή πολιτική 1990-2010*. Ευρωπαϊκό Κέντρο Αριστείας Πανεπιστημίου Αθηνών. Αθήνα, Σιδέρης

Χατζηβασιλείου, Ε. (2001) *Εισαγωγή στην Ιστορία του Μεταπολεμικού Κόσμου*. Αθήνα, Πατάκης

Χειλά, Ε. (2005) Στόχοι, Αντιλήψεις και Προτεραιότητες της Ελληνικής Εξωτερικής Πολιτικής: Η περίπτωση της Ελλάδας στα Ηνωμένα Έθνη. Στο Αρβανιτόπουλος, Κ. & Κόππα, Μ. (επιμ.) *30 χρόνια ελληνικής εξωτερικής πολιτικής 1974-2004*. Βιβλιοθήκη Ινστιτούτου Διεθνών Σχέσεων. Αθήνα, Εκδοτικός Οργανισμός Λιβάνη

Χριστοδουλίδης, Ν. (2018) Η Διεθνοποίηση του Κυπριακού. *Εφημερίδα Καθημερινή*. (On line) 13/10/2013 Διαθέσιμο στο : <http://www.kathimerini.gr/501167/article/epikairothta/kosmos/h-die8nopoiehsh-toy-kypriakoy> (Τελευταία επίσκεψη: 23/11/2018)

Εθνική Σχολή Δημόσιας Διοίκησης και Αυτοδιοίκησης (ΕΣΔΔΑ)

Πειραιώς 211, ΤΚ 177 78, Ταύρος

τηλ: 2131306349 , fax: 2131306479

www.ekdd.gr